

Umumi Maden Durumu

Saltanatın son ve Cumhuriyetin ilk 22 yılında
Türk madenciliği

GİRİŞ

Yeraltı servetlerinin ve maden endüstrisinin milletlerin ekonomik ve siyasal hayatında ne kadar önemli bir yer tuttuğu, her iki Cihan Savaşında açıkça görülmüştür. Zengin ham madde ve bilhassa maden cevheri kaynaklarıyla bunlardan tam faydalanma usullerini bilmenin harp talihinin taraf değiştirmesine ve istilâ hareketlerini yıllarca süren gelişmelere rağmen doğdukları yerde boğulmasına âmil olmakla bir daha belirmiştir.

Amerika Birleşik Devletlerinin her yönden parlak oturumu, Amerikan vatandaşının mazhar olduğu refah ve eriştiği üstün hayat seviyesi bilhassa yeraltı zenginliklerinin bolluğundan ve bu kaynakları kıymetlendirmek için tatbik edilen rasyonel teknik usûllerden ileri gelmektedir. 1880 yılında adı geçen memleketin toprakaltı mahsullerinin yıllık genel kıymeti 367 milyon dolar olduğu halde kırk yıl sonra, yani 1920 de 6.981.340.000 dolara yükselmiş ve millî gelirin yarısını teşkil etmiştir. Bu muazzam zenginlik ve ham madde kaynağı son yarım asır içinde Amerika B- Devletlerine aşağı yukarı 170 milyar dolarlık bir gelir temin etmiştir- 1914 yılında 2,1 milyar dolar kıymetinde olan Amerikan maden istihsali her yıl bir evvelki yıla nazaran artarak 1918 yılında 5,5 milyar İkinci Dünya harbinin arifesi 1938 yılında 4,36 milyar 1943 yılında ise 8 milyar doları aşmıştır.

Eski çağlarda Türk milletinin muasır milletlere nazaran madencilikte ileri oluşu en parlak ihtişam ve refah devirlerine ulaşmasına âmil olmuştur.

Madencilik ve maden sanayii şu veya bu tezahürleriyle, daima bir milletin kalkınmasında ve milletlerarası itibarının artmasında önemli bir rol oynamıştır. Modern sanayiın belkemiği demir ve çelik bu sanayii harekete getiren başlıca enerji kaynağı da maden kömürü ve petroldür. Toprak altında gizli bulunan bu madenlerin meydana çıkarılması ve işletilmesi ise madenciliğin vazifesidir.

Beşeriyet tarihinde medeniyetin en mühim merhalesi metal ve maden kömürünün keşfidir; bir milletin zenginliğinin ve medenî seviyesinin başlıca ölçüsü de maden istatistikleridir: En medenî ülke en çok maden istihlâk eden »memlekettir, en zengin millet de en çok maden istihsal edendir.

Bu yazımızda evvelâ madenciliğin önemini belirtmeye çalıştıktan sonra, yurdumuzun son 44 yıl içinde madenciliğinin hususiyetleriyle yeraltı servetlerinden yapılan istihsali kısaca gözden geçireceğiz- Yirminci asrın başından itibaren 44 yıllık devre. Türkiye için Lozan andlaşmasını müteakip ilân edilen Cumhuriyet rejiminden evvel ve sonra olmak üzere iki kisma ayrılır:

1 — Her sahada olduğu gibi ekonomi ve kültür sahasında da buhran içinde bo-

ğulan Saltanat devri, 2 — Millî kaynaklardan aldığı kuvvet ve enerji ile arası ve hızlı tekâmüller kaydeden Cumhuriyet devri.

Coğrafi ve siyasî birçok nisbetsizliklerle Birinci Cihan Harbi ve bunu takiben üç sene süren yabancı işgali İstiklâl Savaşı ve milletin bütün bu ölüm kalım mücadelelerini kazanmak için sonsuz fedakârlıkları arasında varlığını da tüketmiş olması yüzünden, bu iki devrin maden istihsallerini dürüst bir şekilde karşılaştırarak mukayese etmek imkânsız değilse de çok güçtür.

İKİ DEVRİN MADENCİLİĞİN- DEKİ HUSUSİYETLER

Cumhuriyetimizin XIII üncü yıldönümü münasebetiyle 1936 senesinde çıkarılmış olan M- T- A- mecmuasında "Türkler ve madencilik" başlıklı yazımızda Osmanlı İmparatorluğunun son asır içindeki malî, ekonomik ve bu meyanda madencilik durumuna temas edilmiş olduğundan, Saltanat devrinin son yıllarında madencilüğimizin ihmali ve memleketin ekonomik kalkınması işinde göze çarpan kayıtsızlık üzerinde fazlaca durmayacak yalnız bahis mevzuu iki devirde takibedilen ekonomi siyasetlerinin birbirine tam zıt olduğuna kısaca işaret etmekle yetineceğiz.

Saltanat yıllarında Önlenebilen israf, ihmal ve kayıtsızlık birbiri ardı sıra girilen harpler ve bu yüzden memleket maliyesindeki muvazenesizlik, "açık kapı" siyaseti tatbik edilmesiyle sonuçlanmıştı. Yabancı malların rekabeti karşısında yerli endüstri gelişmemiş olduğundan, ecnebi sermayesi, kendi mamulleri için memleketimizde kârlı bir pazar ve tabîi servetimizin istismarı için de geniş ve müsait bir meydan bulmuştu.

Uluslararası ekonomik ve politik re-

kabette, kendi imkânlarından ve yeraltı servetlerinden lâıkiyle istifade edemeyen, XIX uncu asrın endüstri ve teknik kalkınmasında komşularına ayak uyduramayan Osmanlı İmparatorluğu, batı devletlerinin gözünde ham madde kaynağı ve ziraî bir memleket vaziyetine düşmüş ve ekonomik bağımsızlığını kaybetmiştir.

Ecnebi sermayedarlarına gösterilen kolaylıklar, 99 sene müddetle verilen maden işletme imtiyazları milletin önemli refah kaynaklarının yabancılar tarafından münhasıran yabancı memleketler için kayıt ve şarta bağlı olmadan sömürülmesine sebeb olmuştur. Bundan dolayı memleketimiz maden kaynaklarından istifade imkânlarından mahrum bırakılmış, modern endüstri kurulamamış, on dokuzuncu asırda dış ülkelerde göze çarpan endüstriyel kalkınmaya iştirak edememiştir.

Osmanlı hükümetinin madencilikteki rolü, maden imtiyazlarını mümkün merete yüksek fiyatla satmak ve vergi almaktan ibaret kalmıştır. Memleketin birçok bölgeleri yeraltı servetleri bakımından tetkik bile edilmemiştir. İç Anadolu da maden arama ve işletmesi, ulaştırma bakımından fazla masraflı görüldüğünden yabancı prospektörlerin yalnız sahillerimiz yakınında aradıkları ve buldukları maden zuhurundan da metal tenoru ve rezerv bakımından en zengin ve kârlı olanlar seçilerek yabancı menfaatlar için israf edilerek işletilmiş olduğundan millî yeraltı servetlerimizin değerli birçok kısmı tüketilmiştir. Dağardı kromları buna bir örnektir.

Yabancı imtiyaz sahipleri tarafından hemen hemen inhisar altına alınan maden işletmelerinin mühendis ve teknisyenleri de yabancı olduktan başka usta işçilerin de çoğunun dış memleketlerden getirilmesi tercih ediliyordu. Servet kaynaklarımızı istedikleri gibi sömüren yabancıların

yurdumuzda Türk teknisyen ve işçi yetiştirmeyi ve bunların sosyal durumlarını islâh etmeyi düşünmeleri beklene- mezdi.

Uzun vadeli imtiyazlarla yabancıların inhisarında kalan madencilik, memleketin endüstriyel gelişmesine hiç faydalı olma- mış aksine millî servetin israf ve ziyan edilmesine yol açtığından, memleket için zararlı olmuştur. .

1862, 1867, 1869 ve 1870 tarihli maa- din nizamnameleri ve ekleri son zaman- larda tatbik kabiliyetlerini kaybetmiş ol- duklarından çevrilen entrikalar özel men- faatler ve hırslar yüzünden madenlerimiz spekülasyon vasıtası olmaktan kurtula- mamıştır. Buna Musul petroleriyle İs- tanbulun Sarıyer bakır madenleri bariz birer misaldir (29.10.936 tarihli M. T. A. ya bakınız).

Cumhuriyet hükümetinin ilk tedbiri, bu gibi suiistimallerin önüne geçmek ve bilfiil işletilmeyen maden imtiyazlarını eldeki kanunî hükümleri tatbik ederek iptal etmek olmuştur.

Yurdumuzun malî ve ekonomik vazii- yetini islâh ve kalkınma imkânlarını araş- tırmak maksadiyle, Cumhuriyet hükümeti ilk sıralarda ecnebi uzman heyetlerinden âzami istifade yolunu tutmuş ve her sa- hada esaslı tetkikler yaptırmıştır. Büyük titizlikle memleketin her iş ve çalışma sahası ile yakından alâkadar olan Cumhu- riyet hükümetinin plânlı ve sistemli ca- lışmalarıyla yurdumuzun, saltanat dev- rinde ihmal edilmiş olan maliye ve eko- nomisini nispeten kısa bir zamanda islâh etmeğe muvaffak olmuştur.

Memleket endüstrisini ve bu cümle- den ham madde ve yakıt müstahsili olan hususî madenciliği inkişaf ettirmek mak- sadiyle 1927 yılında Teşviki Sanayi Ka- nunu kabul edilmiştir. Bu kanunla sınaî teşebbüslerle maden işletmeleri muayyen

bir zaman için bir takım vergi ve güm- rük resimlerinden muaf tutulmuştur. Ku- rulan ve kurulacak sanayi verimini ve yurdumuzun menfaatlerine tesir derece- sini ölçerek, teknik ve hukukî cepheden gereken tedbirleri almak üzere bir Sanayi Tetkik Heyeti kurulmuştur.

Ayrıca yeniden kurulacak olan sınaî müesseselere ucuz ve kolay kredi imkân- ları bahşetmek, faiz hadlerinin tanzimi gibi teşvik edici malî tedbirler de alın- mıştır.

Malî işlerimizin tanzimi ile tavzif o- lunan T. C. Merkez Bankasından maada sınaî finansman bankaları olarak Türki- ye İş Bankası, Sümer Bank imar ve inşaat işleri için, Emlâk ve Eytam Bankasından başka, kredi müessesesi olarak Belediye- ler (İller) Bankası tesis edilmiştir.

Haricî ticareti düzenlemek üzere kuru- lan Beynelmîlel İktisadî Mukaveleler ve Akitler Bürosu, Standartizasyon Bürosu, Dış Ticaret Ofisi gibi teşkilâtlardan maa- da, Tarifeler Bürosu, Müstahsil Kooperat- ifleri, İthalâtçı ve İhracatçı Birlikleri ve diğer zarurî kurumlar meydana getirilmiş ve Yurdumuzun ekonomik bünyesi tam bir organizasyon şebekesiyle beslenmiş- tir. Buna muvazi olarak demiryolları ağı- nın teksifine, şose ve köprülerin inşaatına ve yurdumuzun ulaştırma işlerine gerekli önem verilmiştir.

Doğrudan doğruya maden sanayimi ilgilendiren tedbirlerden olmak üzere, Cumhuriyetin ilk senelerinde tatbik olu- nan ve Fransa'nın 1810 tarihli maadin ni- zamnamesinden iktibas edilmiş olan 1867 tarihli imaden kanununun bazı maddeleri değiştirilmiş, bazıları da yerlerine yeni şartlara uygun olanlar konulmak üzere kaldırılmıştır. Bu cümleden olmak üzere maden arama ruhsatları ve işletme imti- yazlarınının ancak Türk vatandaşlarına verilmesi kararlaştırılmış ve işletme im-

tiyaziarınm üçüncü şahıslara devredilemeyeceği hakkında kesin hükümler konulmuştur.

Yurdumuzun jeolojik bünyesi gözönüne alınarak 24.31926 tarih ve 792 sayılı petrol kanunu ile 1933 da Petrol Arama ve İşletme İdaresi kurulmuştur. Bu kurum petrol çıkmasına müsait görülen yerlerde tetkiklerde bulunmak, ve gerekli yerlerde hafir ve sondajlarla petrol, bitüm ve tabiî gaz aramak ve işletmekle vazifelendirilmiştir. Yine 1926 yılında 927 No- lu kanunla sıcak ve soğuk maden suları ile kaplıcaların sıhhî ve ilmî usullerle işletilmesi için esaslar konulmuştur. 1933 yılında tesis edilen Altın Arama ve İşletme İdaresi memleketimizde jeolojik bakımdan müsait olan ve altın ihtiva etmesi muhtemel olan sahalarda altın arama ve işletme işleriyle görevlendirilmiştir. Eski taşocakları nizamnamesinde de Cumhuriyetin ekonomik siyasetine uygun esaslı değişiklikler yapılmıştır.

Cumhuriyet hükümeti tarafından alınmış olan bütün bu teşvik edici tedbirlere rağmen, yurt madenciliğini elinde bulduran hususî teşebbüs sahiplerinin ucuz ve iptidaî metodlarla yetinmeye devam etmeleri yüzünden millî ekonomimizin bu sahada beklenen gelişme ve kalkınma temin edilmemiştir. Çok büyük sermayeye, yetişmiş birçok teknik elemana, modern bir tekniğe ihtiyaç gösteren memleketimiz madenciliğinde şahsî teşebbüslerle kaydedilebilecek gelişmeler millî menfaat bakımından kâfi görülmediğinden Devletin bu işi de ele alması gerekmiştir. Bu suretle Devlet, hususî teşebbüslerin başaramıyacağı, memlekete lüzumlu sınaî ve ekonomik hareketleri bizzat idare etmek yolunu tutmakla beraber hususî teşebbüsleri de daima teşvik etmekten geri kalmamış ve bunların iç ve dış piyasa du-

rumlarında nâzım vaziyetini muhafaza etmiştir.

Ekonomik kalkınma sahasında yalnız millî kudret ve kaynaklarına güvenen Cumhuriyet idaresi, maden arama işinin bir sistem ve programa bağlanması, maden işletmelerinin modern esaslara göre İslahı, mesleğine bağlı maden işçisiyle teknisyenlerin yetiştirilmesi nihayet madencilik mahsullerimizden yurdumuzun sınaî kalkınmasında olduğu gibi döviz ihtiyacının karşılanmasında da rasyonel istifade yollarını aratmış ve sağlamıştır.

Bu maksatla 1933 yılında ilk beş yıllık ve 1938 de ikinci bir beş yıllık sınaî kalkınma ve üç yıllık madencilik programı kabul edilmiş ve bir takım önemli tedbirler alınmıştır. 1933-1937 çalışma programının başında, iptidaî maddeleri Yurdumuzda yetişen fakat istihsal miktarı ihtiyacı karşılamıyan sanayi branşları gelmiştir. Demir - çelik endüstrisi, maden kömürü endüstrisi, bakır ve kükürt sanayii bunlar arasındadır.

Sınaî kalkınma programının madenciliğe dair kısmında başlıca dört amaç gözönünde bulundurulmuştur:

1 — Millî madencilikle, yurdumuzun esas ham madde ve yakıt ihtiyaçlarının karşılanması; memlekette maden kömürünün yakıt olarak kullanılmasının teşvik edilmesi ve adam başına isabet eden taş kömürü ve kok ile linyit sarfiyatı vasatının Avrupa memleketleri seviyesine çıkarılması.

2 — Seneler geçtikçe adetçe artacak olan sınaî müesseselerle münakalât vasıtalarının yakıt ve ana madde ihtiyaçlarının millî kaynaklarımızdan temin olunması; bundan dolayı maden kömürü ile demir cevheri istihsaline özel bir önem verilmesi.

3 — Maden kömürü ve demirden başka, bakır, kurşun, çinko, ateşe dayanıklı

malzeme ile demir ve çelik halitalarında kullanılan krom, manganez gibi madenlerimizin istihsalinde beklenen gelişmenin sistematik bir programla sağlanması.

4 — Madencilik mahsullerimizin, memleketimiz için mübrem olan mallarla makinelerin ithalâtı karşılığında döviz kaynağı olarak kullanılması ve rasyonel ihracatın teşvik edilmesi.

Bu programın tahakkuku yolunda Ereğli Kömür, Ergani Bakır ve Keçiborlu Kükürt İşletmeleri gibi ecnebi şirketlerin elinde kalan madenlerin devletçe satın alınması işiyle millî sanayi bankalarımız (Sümerbank ve İş Bankası) tavzif edilmiş ve 14.61935 tarih ve 2818 sayılı kanunla da maden işletenlerle madenlerde çalışan bütün teknisyen ve işçilerin Türk vatan-daşı olmaları kaydı konulmuştur.

Başlıca madenlerimizi devletleştirme yönünde ilk adımı atmış olan Cumhuriyet idaresi fennî ve ilmî usullere dayanarak madenlerimizi incelemek ve memleketin yeraltı zenginliği hakkında açık ve dürüst bir bilgi edinmek, kısaca toprak altı hazinelerimizin envanterini tanzim etmek gibi çok önemli bir yurt işini de ele almıştır.

Bu vazife 2804 No. lı kanunla 1935 yılında kurulan ve altın arama ile petrol arama ve işletme idarelerini içine alan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsüne verilmiştir.

2805 No. lı kanunla kurulmuş olan ve, M. T. A. Enstitüsü tarafından etraflı ilmî ve fennî tetkike tabi tutulduktan sonra, işletilmeğe değerli görülen maden yataklarının teknik ve modern usullere uygun şekilde işletilmesi işiyle vazifelen-dirilen Etibank'a muhtelif aralarla, Sümerbank tarafından işletilen Bakır ve Kükürt madenleriyle Türkiye İş Bankasıncı idare edilen taşkömür ve sömük endüstri-si de devrolunmuştur.

Yurdumuzun madencilğinde önemli mevki tutmağa başlayan ve içinde bulunduğumuz 1945 yılında on yaşını doldurmuş olan bu müesseselerin arayıp buldukları ve işlettikleri madenlerden istihsal ettikleri yerli demir cevheri ve yerli kömürle beslenen Sümerbank idaresindeki Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları müessesesi, Cumhuriyet İdaresinin bir âbidesi ve madencilik sahasında almış olduğu plânlı tedbirlerin parlak bir neticesidir. Bu fabrikaların tesis edilmesine kadar yurdumuzun demir ve çelik ihtiyacı hemen kamilen ithalât yolu ile karşılanmış ve her yıl ortalama 11-12 milyon liralık 127-128 bin ton demir, çelik ve mamulleri ithal edilmiştir. 6 yıl süren İkinci Dünya Harbi esnasında, denizyollarının emniyetsizliği yüzünden memleketimiz tecrid edilmiş bir duruma gelmiş ve ithalâtın inki-taa uğramış olduğu zamanlarda, millî demir ve çelik endüstrisinin yurdun ekonomisindeki önemi inkâr edilemeyecek bir surette tebarüz etmiştir.

Cumhuriyet idaresinin diğer mühim bir tedbiri de taşkömürü sanayiinin devletleştirilmesi olmuştur. Bakanlar Kurulunun 3867 No. lı kanunun verdiği satın alma yetkisine dayanan 2/1289 sayılı kararnameyle havzanın bütün ocakları Ereğli Kömürleri İşletmesine intikal etmiş ve 6.12.1940 tarihinden itibaren bir elden sevk ve idaresine başlanmıştır.

Devletleştirilmeden önce Ereğli-Zonguldak havzasındaki taşkömürü ocakları 25 muhtelif şirket ve hususî müteşebbis tarafından işletilmekte ve bunlardan 17 sinin yıllık taşkömür istihsalı 25 tonla 23 bin ton arasında kalarak bir işletmenin vasatı yıllık verimi 7000 tonu aşmamakta idi. Bu ocaklarda, ne rasyonel ve plânlı bir işletme, ne de ocakların modern esaslara göre teşhizi ve işçinin çalışma şartlarının İslahı bahis mevzuu olmamıştır.

Havzadaki bütün ocakların devletleştirilmesi, diğer ekonomik alanlarda olduğu gibi, medencilikte bir temerküz (Centralisation) usulünün tatbikini ve böylece rasyonel bir şekilde tek bir elden idare suretiyle millî endüstrinin ihtiyaçlarına karşı koymayı mümkün kılmıştır.

Taşkömür, kok ve linyit satışının bir elden sevk ve idaresi maksadiyle Ankara'da Kömür Satış ve Tevzi müessesesi kurulmuş ve memleketin başlıca şehirlerinde şubeleri ihdas edilerek bu çeşit yakıtın rasyonel tevzii de devlet eliyle sağlanmıştır. Aynı zamanda kromit, bakır ve kükürt satışları modern ticarî esaslara göre teşkilâtlandırılarak Etibank elinde birleştirilmiştir. Memleketin bütün bakır işletmelerinin temerküzü ve tek bir elden sevk ve idaresi maksadiyle 1945 başında faaliyete geçen "Türk Bakır İşletmeleri Müessesesi" kurulmuştur.

Halkımızı maden kömürü yakmaya alıştırmak, senevi 13-14 milyon tonu bulan odun sarfiyatını azaltarak ormanlarımızı korumak ve senevi 2-3 milyon ton tezekten yakıt şeklinde değil tarlalarımızda gübre olarak faydalanılmasını temin etmek amacıyla 1937 yılında bir ay süren Enternasyonal Kömür Sergisi açılmış ve haftalık "Kömür" gazetesi ile muhtelif aydınlatıcı broşürler çıkarılarak, maden kömürü kullanılması için geniş propaganda yapılmıştır. Linyit kullanılmasını kolaylaştırmak üzere de linyit madenleri civarındaki köylere gayet ucuz fiyatla hususî köylü ocaklarıyla linyit satışına girilmiştir. Bu gibi tedbirler sayesinde vatandaş başına isabet eden yıllık maden kömürü sarfiyatı 1923-1944 seneleri arasında 3,8 misli artmıştır.

Demokrat memleketlerde işçi ve iş meselesinin tanzimi, işçi ile iş verenler arasındaki bağların hususî bir iş kanuniyle tesbiti icabettiğinden, Cumhuriyet Hükü-

meti bu istikâmette de gereken tedbirleri almıştır. Beynelmîl İş Bürosuna âza olan Türkiye Cumhuriyeti, millî iş siyasetimizi beynelmîl iş mukavele ve tavsiyelerine intibak ettirmek ve adı geçen Büro ile olan münasebetlerimizi tam bir vukuf ve ihtisarla yürütmek için İş ve İşçiler Bürosunu meydana getirmiştir. Adı geçen büro 1945 yılında çalışma Bakanlığına geçmiştir.

1935 yılında yapılan genel sayım, Türkiye'de müstakil çalışmaların % 81'inin çiftçilikle, % 8'inin san'atle ve ancak % 0,23 ünün madencilikle geçinmekte olduğunu göstermiştir. İşçi kıtlığını önlemek için genç çiftçilerden bir kısmının madencilğe intisabını temin etmek, diğer taraftan kanunî tedbirlerle 'maden işçilerinin hayat seviyesini yükseltmek gerekmiştir. Taşkömür ve linyit madenleri civarındaki köylerde oturan çiftçiler için münavebe ile ocaklarda ücretli çalışma mükellefiyetini tatbik etmekle işe el koyan Cumhuriyet idaresi, işçi meselesinde geniş ve hızlı sosyal reform yolunu tutmuştur. Her kömür ocağı veya maden işletmesi civarında işçiler için sıhî şartlara uygun koşullar ve işçi evleri ile hamamlar inşa ettirilmiştir. Vardiye başına asgarî ücret miktarı tesbit olunmuş ve genç madencilere gece dersleri verilmek üzere mektepler kurulması mecburî tutulmuştur. Maden ocaklarında çalışma müddeti günde 8 saate indirilmiş ve işçinin sıhî durumna hususî bir önem verilerek her bölgede dispanser, hastahane ve diğer sağlık teşekkülleri meydana getirilmiştir. Lâğımcı ve dinamitçilerle tahlisiye ekipleri için hususî kurslar ihdas edilmiş ve madenlerde kazaların önlenmesi için gereken cezrî tedbirler alınmıştır. Kazazedelerle ailelerine maddî yardımda bulunulması ve hastaların işletme hesabına tedavisi yoluna gidilmiştir. Devletçe

işletilen madenlerde işçilere tam kalorili sıcak yemek ve ekmek dağıtımını temin edilmiştir. 1.9.1942 tarihinden itibaren işçi ve ailesi efradı lehine sosyal sağlık sigortası tatbik edilmeğe başlanmıştır.

İşçilerin menfaatini gözetmek ve maden işçileriyle iş verenler arasındaki ihtilâfların hallinde işçileri temsil etmek, nihayet işçi vatandaşlara gerektiğinde maddî yardımda bulunmak üzere Zonguldak'ta Amele Birliği kurulmuştur. On binlerce üyesi bulunan bu birlik, amele dispanserleri, hastahanesi ve diğer faydalı teşkilâtlariyle, bugün bir milyon liraya yaklaşan maddî bir varlığa maliktir.

Mesleğine bağlı maden işçileri ve teknisyenlerin yetiştirilmesi işiyle yakından alakadar olan Cumhuriyet idaresi, işçiler için sanat mektepleri ve akşam kursları açmış ve 1937 yılında Zonguldak'ta yatılı ve parasız "Maden Çavuş Tatbikat Kursu" nu ihdas etmiştir. 42 mezun veren bu kurslar, 1941 yılında gerek program, gerekse tesisat bakımından genişletilerek, 3 senelik tahsilli Maden Başçavuş Okuluna intikal ettirilmiştir. Okulun 1944 yılında talebe mevcudu 106 ya çıkmış ve aynı senenin yazında 27 Türk talebesi tahsilini ikmal etmiştir. Önümüzdeki yıllarda her sene 30-35 mezun verecek olan Maden Başçavuş Okulu, bu sahadaki boşluğumuzu doldurmak için sistemli bir şekilde çalışmaktadır.

1941 yılında eski mühendis mektebi binasında kurulan yatılı ve parasız Maden Teknisyen Okulunun talebe mevcudu 243 e çıkarılmış ve 1944 ile 1945 ilkbaharlarında bu okulu 73 Türk genci muvaffakiyetle ikmal ederek maden ocaklarında vazife almıştır.

Bundan başka yüksek maden mühendisi, jeolog ve paleontologlar yetiştirilmek üzere 200 e yakın Türk genci devlet hesabına Amerika ve Avrupa'ya tahsile gön-

derilmiştir. Bunlardan yarısından fazlası tahsillerini bitirerek yurda dönmüşler ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ile Etibank işletmelerinde vazifelenendirilmişlerdir.

Yükardaki izahlardan anlaşılacağı üzere, Cumhuriyetin ilk 11 - 12 yılı içinde hususî teşebbüse bırakılan madencilikimiz, başlangıçta bir intikal ve hazırlık safhası geçirdikten sonra, müteakip 10 yıl içinde devletleştirilme yolunu tutmuş ve mühim gelişmeler kaydetmiştir.

Taşkömürü, bakır ve demir endüstrisi tamamen devletleştirilmiş ve linyit, krom, kükürt madenlerinin de bir kısmı Devlet sermayesile işletilmeye başlanmıştır.

Yurdumuzun önemli bir kısmı yeraltı servetleri bakımından fennî araştırma ve tetkikten geçirilmiş; memleketin topografik, jeolojik, tektonik, sismik ve miknatisî inhiraf hartaları çıkarılmıştır.

Muhtelif bölgelerde bulunan ve ihbar edilen, arama veya işletme ruhsatı verilen, mekşuf ve imtiyazlı olmak üzere 2500 den fazla çeşitli yeraltı zuhuru jeolog ve maden mühendisleri tarafından yerinde tetkik edilmiştir. Bu zuhurların numuneleri alınmış ve M. T. A. Enstitüsü laboratuvarlarında kimyevî, mikroskopik, spektral analizleri ve paleontolojik, mineralojik tâyinleri yapılmış, icabında cevherlerin flotasyonla zenginleştirilmesi usulleri tesbit edilmiştir. Tetkik edilen maden zuhurları hakkında 1600 e yakın fennî rapor tanzim edilmiş ve her maden cinsi ekonomik işletmeye değerlilik derecesine göre muhtelif kategorilere tasnif olunmuştur.

İşletmeye değer herhangi bir maden zuhurunu bulan vatandaşın mükâfatlandırılması hakkında bir kanun nesriyle, halkımızın ve bilhassa köylülerimizin maden zuhurlarına olan alâkaları arttırıl-

mıştır. M. T. A. Enstitüsüne maden cevheri veya linyit nümuneleriyle müracaatta ve ihbarda bulunan vatandaşların sayısı son yıllarda çok artmıştır. Gönderilen numuneler esaslı tetkike tâbi tutulmuş ve numunelerinin tahlilleri müsbet ve müsait netice veren her maden zuhuru sıraya konularak mahallinde uzmanlar tarafından etüd edilip, hafır, yarma ve icabında sondaj ameliyeleriyle araştırılmaktadır, ihbar edilen 570 linyit yatağından, yerinde yapılan tetkikler neticesinde, ancak 333 adedinin işletilebilecek linyit olduğu tesbit edilmiştir.

Madencilik mahsulleri arasında başlıca ihracat malımız olan krom cevheri zuhurlarından şimdiye kadar 231 i üzerinde esaslı incelemeler yapılmıştır. Bunlardan 157 sinin ekonomik bakımdan değersiz, 50 sinin hususî teşebbüse bırakılabilir, 9 unun daha derin etüde ihtiyaç göstermekte, 15 inin de Devletçe işletilebilecek durumda oldukları anlaşılmıştır. En önemli kromit yataklarının Elâzığ ve Muğla illerinde bulunduğu da tesbit edilmiştir. Bundan başka 63 ü ihbarlı, 29 u ruhsatiyeli, 69 u mekşuf ve 34 ü imtiyazlı olamak üzere 195 kromit yatağının önümüzdeki seneler içinde etraflı tetkiki icabetmektedir.

Memleketin muhtelif bölgelerinde, Sivas'ta Divriği ve 'Kocaeli'nde Çamdağ demir cevheri yatakları dahil olmak üzere cevher ihtiyatları 100 milyon tona yaklaşan müteaddit demir cevheri yatakları keşfedilerek esaslı tetkikten geçirilmiştir.

Ergani ve Kuvarshan bakır «madenlerinin rezerveleri, jeolojik ve tektonik hususiyetleri tetkik edilerek daha kârlı işletme yolları tesbit edildiği gibi Murgul ve Aşıköy bakır zuhurları üzerinde ilmî incelemelerde bulunulmuş ve Murgul'un işletilmesi için ihzârı ameliyeler sona erdirilmiştir.

Böylece Saltanat idaresinin yeraltı servetlerimize karşı gösterdiği kayıtsızlık yerine, Cumhuriyet idaresi yurdumuzun madenciliğini lââyık olduğu ehemmiyetle ele alarak bu mühim varlığın millî gelirimizde, sınaî kalkınmamızda ve yurdumuzun iş hacmindeki önemini müdrük olarak program, sistem ve azimle çalışmalarına devam etmektedir.

Cumhuriyet idaresi plânlı çalışmalarıyla birçok kapitalist memleketlerde uzun seneler zarfında ancak başarılı işleri birkaç yıl içine sığdırmaya ve yurdumuzun madenciliğini lââyık olduğu seviyeye çıkarmağa uğraştığından, bir takım güçlüklerle mücadele etmek ve bunları iktihâm için mühim tedbirler almak yolunda birçok güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu güçlükler altı sene süren ikinci Dünya Harbinin doğurduğu imkânsızlıklar da inzîmam etmiştir. Yurdumuzu çevreleyen Akdeniz'le Karadeniz'in harp mıntakası olması, deniz seyrüseferinin tehlikeli bir hal alması, milletlerarası ticarî bağların çözülmesi, nihayet merkezî Avrupa ile bütün münasebetlerin kesilmesi millî madencilik mahsullerinin ihracına ve gereken makine ve tesisatın ithaline uzun yıllar engel olmuştur. ihzârı ameliyeleri bitmiş olan birçok madenin işletilmeye başlanması, makine ve tesisatın vaktinde getirilememesi yüzünden (gecikmiştir. Sondaj makineleriyle yedek parçalarının ve fennî âletlerin teminindeki güçlükler maden ve petrol arama işlerini oldukça aksatmıştır.

İKİ DEVRİN MADEN İSTİHSALİ

Saltanatın son ve Cumhuriyetin ilk yirmi iki yılındaki münferit maden istihsal miktarlarını mukayese ederken, aşağıdaki hususların gözönünde tutulması gerekir:

1) Saltanat devrinde âzami menfaat esasına dayanan yabancı kapitalizmin çalışmalarında topyekûn istismar programı tatbik edilerek, istihsal ve ihracatın artırılması için bütün tedbirlere baş vurulmuştur. Yabancı şirketler büyük maden ve kömür damarları arasında raslanan nisbeten ince, fakat daima işletilebilen 70-80 santimetre kalınlığındaki damarları işletmekten kaçınmışlar, âzami kâr getiren kalın damarları işletmekle, istihsal ve ihracat miktarlarını yükseltmişlerdir. Buna mukabil mecmu tutarı pek önemli miktarları bulan bu gibi ince damarlar, millî servetimizden tam istifade maksadıyla Cumhuriyet devrinde daima işletilmiş ve işletilmektedir.

2) 1929-1934 yıllarında bütün dünyayı saran ekonomik kriz ve beynelmilel ticaretteki durgunluk dünya pazarlarında maden fiyatlarının olağanüstü düşmesine ve böylece ihracatın, ve dolayısıyla istihsalin azalmasına sebep olmuştur. Meselâ: 1929 yılında ortalama 75,5 sterlinden muamele görmüş olan bakırın long tonu Londra Metal Borsasında 1934 de 30,3 sterline ve kurşunun long tonu aynı yıllar içinde 23 sterlin 5 şilinden 11 sterline kadar inmiştir. Bu kriz yılları millî madencilüğimizin hazırlık safhasını geçirerek tam gelişme devrinin başlangıcına tesadüf etmiştir.

3) Birinci Dünya Harbi yıllarında kaydedilen teknik inkişaf, bazı madencilik mahsullerinin, daha ucuz ve kolayca imâl edilebilen sun'i mümasillerinin icadiyle neticelenmiştir. Meselâ tabii zımpara yerine, silisium karbit geçmiştir. Avrupa başkentlerinde tezyin eşyası imalinde kullanılan ve Birinci Dünya Harbinden evvel büyük rağbette olan lületaşımız yerine sun'i maddeler kaim olmuştur. Karakehribarımızın yerini daha ucuza

imâl edilebilen renkli cam ve sun'i taşlar almıştır.

4) Cevherleri konsantre etme tekniğindeki ilmî ve fennî metotların inkişafı sayesinde, son 20-25 yıl içinde dünyanın muhtelif bölgelerinde keşfedilen daha fakir metal tenörlü maden cevherinin işletilmesine imkân hasıl olmuştur. Diğer taraftan bir metal yerine diğerinin ikamesine teknik imkânlar bulunmuştur. Bu yüzden maden ihracatının artırılması ve iyi fiyatlar elde edilmesi için, yüksek kaliteli mala ve bunun için de modern teknik ve ticarî esaslara dayanan plânlı işletmelere geçmek zarureti tebarüz etmiştir.

5) Altı sene süren İkinci Dünya Harbinin tevlidettiği önüne geçilmez ihracat güçlükleri hususî teşebbüse bırakılmış olan tâli maden servetlerimizin istihsalinin tahdidine, hattâ bazı branşların geçici olarak tatiline sebep olmuştur.

Şimdi muhtelif yeraltı zuhurlarını cinslere, ehemmiyetlerine göre tasnif ederek Saltanat ve Cumhuriyet devirlerinin istihsallerini gözden geçirelim:

Taşkömür:

Bu asrın başlangıcında Zonguldak taşkömür havzasında takriben 135 ocak işletilmekte idi. Bunlardan ancak 1/3 i Türk müteşebbis ve şirketleri, (geri kalan 2/3 si ecnebi sermayedarları elinde bulunmakta ve umumî istihsalin aşağı yukarı %30-35 i Osmanlı Bankasının da iştirakiyle kurulan Fransız Ereğli Şirketi tarafından yapılmakta idi. Bu şirket Çaydamar, İkinci makas, şimdiki Dilâver, Gemlik, Kerpiçlik ocaklarını işlettiği gibi, Üzüm deresinin sağ ve sol kıyısındaki sahalarda da imtiyaz almıştır. İkinci mühim işletme Belçika sermayesinin iştirakiyle tesis olunan Zadeler Şirketi olmuştur. Bu şirketin aksiyonları kısmen Almanlar tarafından satın alındığından, Birinci Dünya Harbin-

de şirketin ocakları alınanlara geçmiştir. Fakat harbi müteakip Sarıca Zade, ocakları İtalyan Ticaret Bankasına satmıştır-

Havzanın idaresi ve kontrolü meşru tiyetin ilânına kadar Bahriye Nezaretî elinde iken sonra Nafia ve 1909 yılında yeni teşkil edilen "Havzai Fahmiye Müdüriyeti" ne geçmiştir. Havza müdüriyeti Kozlu, Kilimli, Çatalağzı demiryollarını tamir ederek nakliyatın tanzimine ve başlıca ağızlarda kömür yükleme mevkileriyle iskelelerin inşasına girişmiştir- Havza müdüriyeti nezdinde bir fen heyeti kurulmuş ve işletmelerin kontrolü daha ciddi olarak ele alınmıştır.

Birinci Dünya Harbi yıllarında hasara uğrayan taşkömür ocaklarından istihsal oldukça azalmış ve denizden kömür nakliyatının imkânsızlığı karşısında, bazı ocakların işletilmesi tatil edilmiştir. Havza alman sermayesine geçmiş ve "Harp Kömür merkezi" kurularak istihsalin artırılması için bazı tedbirler alınmıştır.

Kurtuluş savaşı yıllarında Zonguldak havzası Fransızların askerî işgali altında bulunuyordu. Bu sırada havzadan çıkarılan kömür "İtilâf Kuvvetleri Kömür Komisyonu" emrine alınmıştır.

Zonguldak taşkömür havzası inşa edilen demiryol hattıyla memleketin diğer bölgelerine bağlanmış, Zonguldak, Çatalağzı ve Kilimli'de günde 3100 ton tahmil kabiliyetinde tesisat vücade getirilmiştir. Zonguldak demiryolunun Kozlu ve Ereğli istikametindeki kollarının inşasına girişilmiştir. Zonguldak limanının gündelik yükleme kabiliyeti 4200 tona ve Kozlu, Kandilli, Kilimli, Çamlı gibi ağızların yükleme kabiliyeti de 9300 tona çıkarılmıştır. Ocaklar arasında şose, köprü ve icabında dekoviller inşa edilerek ulaştırma işlerinin tanzimi için azimle çalışılmıştır.

1926 yılında faaliyete geçen Türkiye

İş Bankası tarafından Türkiye, Kömür, Kilimli Maden Kömürleri T. A. Ş. ile Kireçlik Maden Kömür Şirketi kurularak havzamızı yabancı nüfuzundan kurtarmak işinde ilk adım atılmıştır.

1927 yılı genel istihsalindeki İş Bankası şirketlerinin hissesi, % 14,91 den 1940 yılında % 46,41 e çıkmıştır. Bu bankanın elindeki kömür ocakları makineleştirilmiş, büyük tesisler meydana getirilmiş, sömük ve briket fabrikaları kurulmuş Kozlu'da büyük bir elektrik santrali tesis edilmiştir. Ereğli Şirketi ise 1935 de kurulan ve madencilik bankamız olan Etibank tarafından 1.5.1937 tarihinde satın alınarak ecnebi sermayesinin ihmali ettiği ocakların islahi için önemli tedbirler alınmıştır.

Ereğli Şirketinin satın alınmasından birkaç sene sonra ve daha yukarıda da işaret edildiği gibi 3.5.1940 tarih ve 3867 sayılı kanuna istinaden Zonguldak havzasındaki bütün ocaklar Devlete intikal etmiş ve yurdumuzun taşkömür endüstrisi 6.12.1940 tarihinden itibaren Ereğli Kömürleri İşletmesi tarafından tek elden idare edilmeye başlanmıştır.

Devletleştirmeye tekaddüm eden aylarda hususi ve bilhassa ecnebi şirketler tarafından kömür ocaklarında dahili tamiyatın yapılmaması, ihzarı ameliyelerin ihmali edilmiş olması alât ve edevatın bakımsız bırakılması ve malzeme stoklarının tüketilmesi yüzünden gayri müsait şartlar içinde ocakları devralan Ereğli Kömürleri İşletmesi, İkinci Dünya Harbinin tevlidettiği tesisat ve malzeme ithalatındaki güçlüklerle de karşılaşmıştır. Bütün bu olaylara rağmen havzanın taşkömür istihsali artmaktadır.

Saltanat ve Cumhuriyet devirlerinin senelere göre (22 şer yıllık) taşkömür istihsali aşağıda metrik ton hesabıyla gösterilmiştir.

S A L T A N A T				C U M H U R İ Y E T			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1901	340.800	1912	810.186	1923	597.499	1934	2.288.269
1902	388.112	1913	826.819	1924	994.020	1935	2-340.491
1903	489.906	1914	651.238	1925	957.625	1936	2.298.649
1904	554.556	1915	420.326	1926	1.216.008	1937	2.306.869
1905	622.165	1916	208.202	1927	1.323.833	1938	2.588.957
1906	640.960	1917	158.203	1928	1.250.639	1939	2.696.397
1907	762.875	1918	186.056	1929	1.421.008	1940	3.019.458
1908	797.690	1919	380.901	1930	1.595.359	1941	3.019.626
1909	833.210	1920	569.370	1931	1.574.091	1942	2.509.614
1910	764.397	1921	342.041	1932	1.593.579	1943	3.165.741
1911	903.783	1922	410.944	193?	1.852.107	1944	3.559.848

Yıl adedi itibariyle birbirine muadil olan bu iki devrin taşkömür istihalleri karşılaştırılacak olursa, şu sonuçlara varılır:

1) Saltanatın son yirmi iki yılında çıkarılan cem'an 12.062.750 ton kömüre mukabil Cumhuriyetin ilk yirmi iki yılında 44.169.887 ton kömür istihsal edilmiştir.

2) Bahis mevzuu yirmi iki yıllık devreler içinde Saltanat rejimi altında ortalama yıllık istihsal 548.300 ton olduğu halde Cumhuriyet devrindeki vasatı istihsal miktarı iki milyon tonu aşmış, böylece taşkömürü istihsalimiz dört misli artmıştır-

3) Bu ki devrenin âzami istihalleri Saltanat idaresinde 903.783 ton Cumhuriyette 3.559.848 tondur.

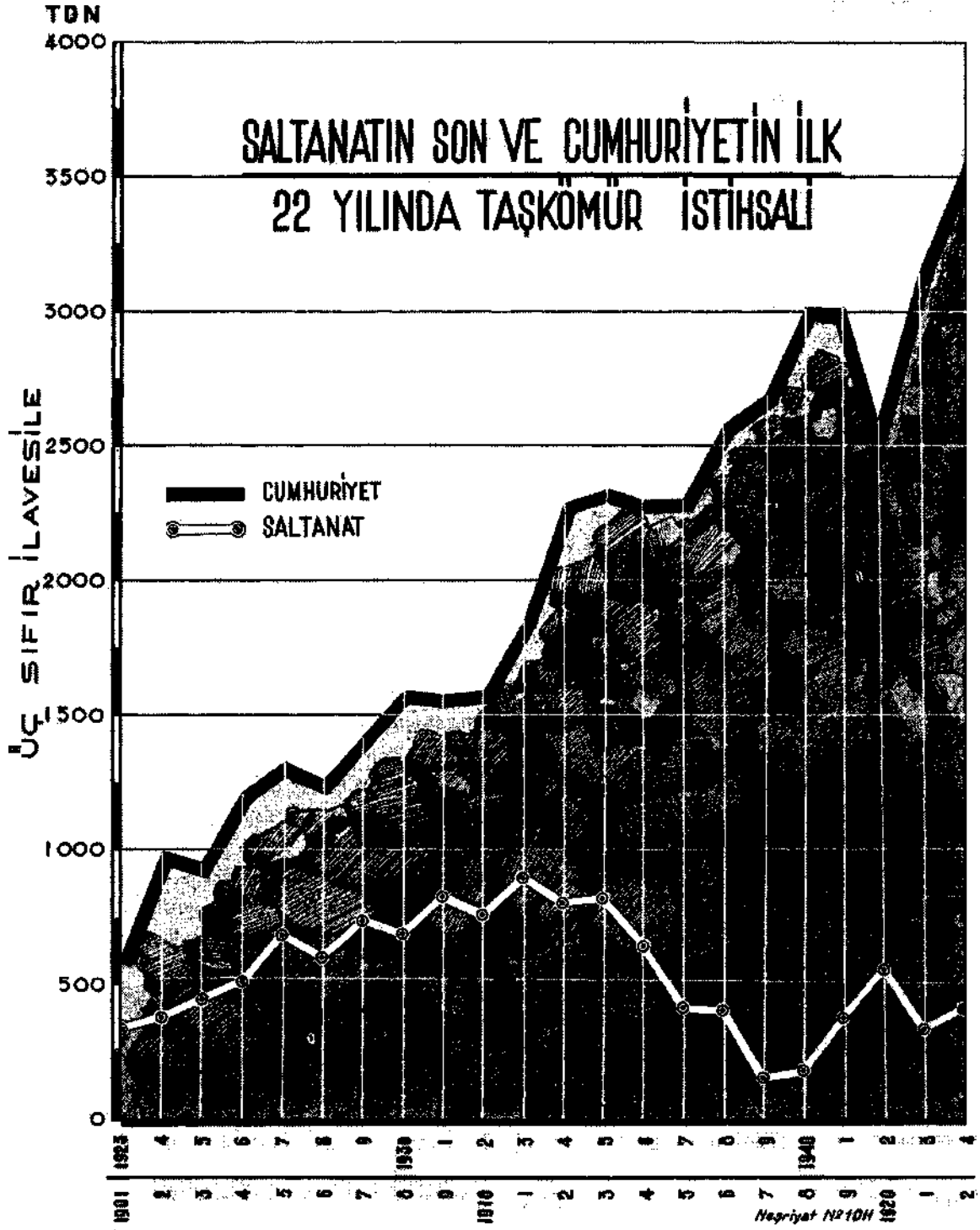
4) Saltanat devrinde ayrı ayrı yıllara isabet eden istihsal »miktarlarının münhanisindeki itradsız iniş ve çıkışlar o devirde programlı ve sistemli çalışmaların bahis mevzuu olmadığı bir delildir. Buna mukabil Cumhuriyet devrinde

(1-2 sene müstesna) taşkömürü istihsalimiz, muntazaman artmış ve 1923 - 1944 yılları arasında 597.500 tondan 3.560.000 tona çıkarak devrin son yılında ilk yılın altı mislini bulmuştur.

5) Cumhuriyetin ilk senesindeki asgarî istihsal miktarı olan 597.500 ton bile, Saltanat devrinin yıllık ortalama istihsaline nazaran % 9 nisbetinde fazladır.

Neticede Saltanat devrinde yurdumuzun taşkömür ihtiyacının önemli bir kısmının ithalât yolu ile karşılanmış olmasına mukabil Cumhuriyet devrinde 1923 den 1942 başlarına kadar ceman 5,13 milyon ton taşkömür ecnebi memleketlere ihracedilmiş veya ecnebi bandıralı gemilere ihrakiye olarak satılmıştır.

Memleket endüstrisindeki kalkınma ve memleketi saran demiryol ağlarının sıklaşması neticesinde taşkömürü sarfiyatımız da seneler geçtikçe artmaktadır. Son on yıl içinde Devlet Demir ve Denizyolları ile bazı endüstri branşlarımızın taşkömür sarfiyatını gösteren aşağıdaki cetvel bu artışı tebarüz ettirmektedir.

Kömür alan müessese	1935 Ton	1944 Ton	Artış Ton	Artışın %nispeti
Devlet Demiryolları (x)	202.520	642.941	410.421	202.6
Devlet Denizyolları	90.817	162.374	71.557	78.8
Demir ve çelik fabrikaları	1.907	316.570	314.663	16500.4
Elektrik ve gaz şirketleri	106.142	213.603	107.461	101.2
Çimento fabrikaları	30.073	86.644	56.571	188.1
Şeker fabrikaları	23.187	47.805	24.618	106.1
İplik, dokuma ve kumaş fabrikaları	5.594	64.171	58.577	1047.3
Cam fabrikası	2.486	21.468	18.982	763.5
Su tesisatlarına	10.086	18.332	8.246	81.7

Bundan başka 1935 yılından sonra meydana getirilen diğer endüstri branşlarımızın taşkömür sarfiyatı da son yıllar içinde oldukça artmıştır. Meselâ İzmit kâğıt fabrikalarının 1936 yılında 9187 ton olan taşkömür sarfiyatı 1944 yılında 35,865 tona yükselmiştir. Bakır istihsal ve sanayiinde yalnız 1944 yılında 7265 ton taşkömür sarfedilmiştir. Hususî eşhas ve müesseselerce yakıt olarak kullanılan taşkömür miktarı da gittikçe artmaktadır. Neticede vatandaş başına isabet eden maden kömürü sarfiyatı Cumhuriyet idaresinin ilk 22 yılı içinde 39,3 Kg. dan 150,2 kilograma yükselmiş ve aşağı yukarı dört mislini bulmuştur.

Havzanın idaresini elinde bulunduran 50 milyon lira sermayeli Ereğli Kömürleri işletmesi tarafından, taşkömür istihsalini zamanla artan ihtiyaçlara göre ayarlamak maksadiyle, istihsal şeraiti ile işçilerin bilgi ve yaşama seviyeleri islâh edilir ve yeni taşkömür ocakları açılırken diğer taraftan Zonguldak - Ereğli havzasının enerji ihtiyacını temin maksadiyle de Zonguldak'a 10 km. mesafede 60.000 kilovat veya 32.000 beygir kuvvetinde Catalağzı elektrik santralının tesisine girilmiştir. Ereğli limanının genişletilmesi ve tahmil kabiliyetinin artırılması için 7 milyon liralık bir tahsisatla işe başlan-

mıştır. Ocaklarda transformatör, kompresör ve sair alât ve tesisatın ikmalî için sistemli bir şekilde çalışılmaktadır. Aynı zamanda ilmî ve fennî vasıtalarla havzanın, jeolojik ve tektonik hususiyetlerinin aydınlatılması, umum taşkömür rezervinin tesbiti için incelemelere devam olunmaktadır.

Türkiye İş Bankası tarafından 1935 yılı başında işletmeye açılmış Sömikok fabrikasıyla 1936 sonunda faaliyete geçmiş olan Briket fabrikasının istihsallerinde de yeni gelişmeler kaydedilmiştir. 1935 yılında 33.000 ton tutan sömikok istihsali 1944 yılında 49.500 tona ve 1937 de 16.700 tonu bulan Briket istihsali ise 1944 de 34.276 tona baliğ olmuştur. Böylece adı geçen fabrikaların açılışlarından 1944 sonuna kadar olan 9-10 yıl içinde havzada ceman 545.731 ton sömikok istihsal edilerek 544.449 tonu yurdun ımuhtelif bölgelerinde sarfedilmiştir. Briket istihsali ye-kûnu 210.052 ve satışları da 208.457 tonu bulmuştur. Havza dahilindeki satışlar bu rakamlara dahil değildir.

Taşkömür endüstrisinin yurdumuzun iş hacmindeki rolü de gittikçe artmaktadır. 1933 yılında taşkömür ocaklarında çalışan vasatî işçi adedi 11.560 ve bunlara tediye olunan ücretlerin yıllık tutarı 3.383.915 lira iken; 1944 yılında işçi a-

(x) Şark ve Aydın hususî demiryolları dahil.

dedi 28.100 ü ve ödenen ücretlerin yekûnu da 19 milyon lirayı aşmıştır.

Zonguldak kömüründen Karabük bat-terilerinde endüstri koku imali de oldukça gelişmiştir. 26.7.1939 tarihinde işletmeye açılmış olan kok fabrikası bahis mevzuu yılın son 5 ayında 63.000 ton izabe koku imâl etmiştir. 1940 ile 1943 yılları arasında 163.000 tondan 183.000 tona yükselen kok imâli 1944 yılında 208.623 tona çıkmıştır. Gerek Saltanat devrinde gerekse Cumhuriyet idaresinin ilk yıllarında, kok ihtiyacını ithalât yolu ile hariçten karşılamak ve bunun için milyonlarca lira sarfetmek zorunda kaldığı halde İkinci Dünya Harbi yıllarında takriben 800.000 ton kok imâl edilerek dahilî ihtiyacımız karşılanmıştır. Deniz seyriseferlerini in-kıtaa uğratan ve Avrupa'dan kara yolu ile ithalâtı imkânsız kılan son dünya harbi-nin arifesinde, kok fabrikalarının tesisine girilmiş ve 26.7.1939 tarihinde işletilme-ye başlanmış olması, Cumhuriyet idaresi tarafından ekonomik tedbirlerin tam za-manında ve isabetli olarak alınmış bulun-duğuna acık bir delildir.

Linyit:

Karadeniz sahilinde ve memleketin doğu-güney bölgelerinden uzak bulunan Zonguldak havzasından istihsal edilen kö-mürü memleketin diğer ımıntakalarına ulaştırma güçlükleri, yurdumuzun yakıt ihtiyacını karşılamak işinin yalnız mezkûr havzaya yükletilmesinin doğru olmadığı gözönüne alınarak, kalori bakımından da-ha aşağı olan linyit zuhurlarından da is-tifade edilmek üzere gereken tedbirler alınmıştır; çünkü, gerek enerji kaynağı gerekse ham madde olarak taşkömürün yerini tutmaya en kabiliyetli linyit yatak-larına yurdumuzun hemen her bölgesinde rastlanmaktadır.

Saltanat devrinde yurdumuz, yer-altı servetleri bakımından tetkik edileme-diğinden, o devrin linyit işletmeleri hak-kında esaslı malûmat sahibi değiliz. Lin-yit istihsaline dair istatistiki doneler an-cak 1902-1919 yıllarına inhisar ettiğinden, bahis mevzuu iki devrin yalnız 18 yıllık istihsallerini karşılaştırmak mecburiye-tindeyiz. Saltanatın son yıllarında senevi linyit istihsali, tek bir küçük işletmenin temin etmekte olduğu miktarı aşmamış ve Birinci Dünya Harbine tekaddüm eden 14 yıl içinde âzamî (1910 da) 42.786 tona baliğ olmuştur. Yalnız Umumî Harp se-nelerinde Zonguldak'tan İstanbul'a taşkö-mür nakli güçleşmiş, hattâ kısmen durak-lamış olduğundan Ağaçlı linyit zuhuru-nun işletilmesine hız verilmiş ve yıllık istihsal miktarı 1916-1918 yıllarında orta-lama 200.000 tona çıkarılmıştır. Mütare-keden sonra linyit istihsali yine hızla aza-larak 1919 yılında takriben 45.000 tona inmiş ve müteakip senelerde tatil edilmiş-tir.

Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında yurdumuzun linyit sanayii hususî teşeb-büse bırakılmış ve Teşviki Sanayi kanu-nu bu endüstri branşına da teşmil edil-miş olmakla beraber memleketin yıllık linyit istihsali 1923 - 1934 yılları arasın-da 53.000 tonu aşmamıştır- Ancak ikinci beş yıllık sınaî kalkınma ve üç yıllık ma-dencilik programlarının tatbikinden ve bilhassa M.T.A. Enstitüsü ile Etibank'ın kurulmasından sonra, yurdumuzun linyit endüstrisi yeni bir gelişme safhasına gir-miştir.

Saltanatın 1902 - 1919 ve Cumhuri-yetin 1927 - 1944 yıllarında yurdumu-zun linyit istihsali (ton hesabıyla) aşağı-daki cetvelde gösterilmiştir.

SALTANAT				CUMHURİYET			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1902	27.488	1911	40.551	1927	10.555	1936	95.234
1903	21.276	1912	19.839	1928	9.251	1937	116.397
1904	24.198	1913	15.651	1929	11.558	1938	145.706
1905	21.125	1914	9.834	1930	9.389	1939	159.500
1906	25.320	1915	75.587	1931	7.775	1940	229.247
1907	31.443	1916	196.288	1932	13.560	1941	301.394
1908	27.237	1917	231.131	1933	29.561	1942	410.000
1909	37.536	1918	175.791	1934	52.777	1943	589.926
1910	42.786	1919	45.000x)	1935	73.355	1944	698.829

X) Takribidir.

Bu cetvelin iki devre ait istihallerinin mukayesesinden görülüyor ki:

1) Saltanat devrinin 18 yıllık istihali 1.068.081 ton iken, Cumhuriyetin son 18 yılı içinde 2.964.014 ton linyit istihsal edilmiştir.

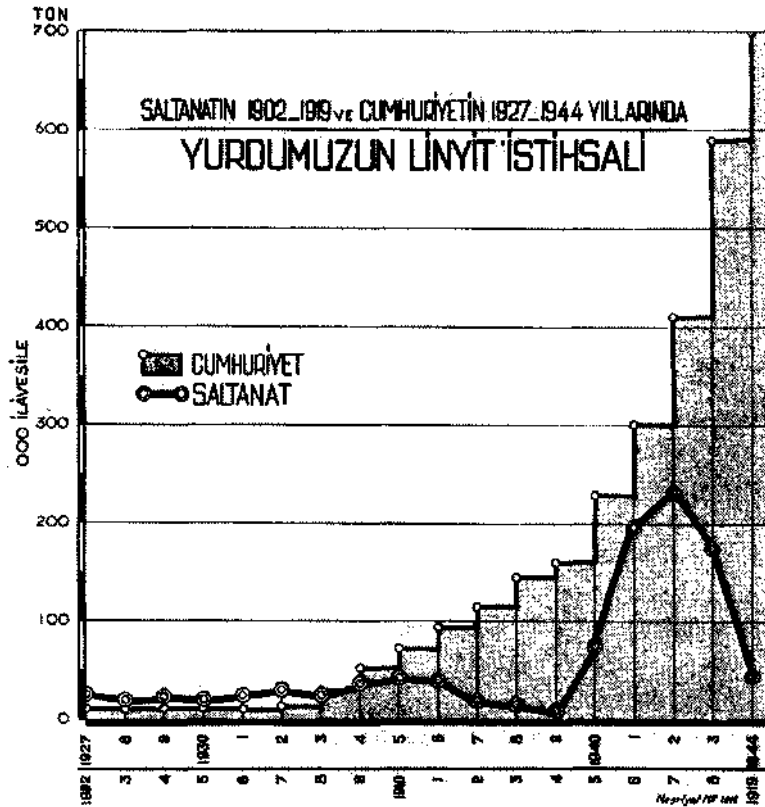
2) Vasati yıllık istihsal, Saltanat devrinde 59.227 tona mukabil Cumhuriyet devrinde 164.668 tonu bulmuş ve Saltanat devrinin istihsalinin aşağı yukarı üç misline yükselmiştir.

3) Birinci Dünya Harbinin dört yılında istihsal edilen 678.797 tona mukabil,

ikinci Dünya Harbinin son dört yılında 2 milyon 149 bin ton linyit istihsal edilmiştir, ikinci Dünya Harbi yıllarındaki istihsalin de 1915 - 1918 yılları istihsalinin üç misli olduğu görülmektedir.

4) Saltanat devrine ait istihsal münhanisi intizamsız ve itiradsız temevvüçler gösterdiği halde, Cumhuriyet devrinin 1932 - 1944 yılları arasında memleketin linyit istihsalinin muntazam bir artış kaydetmekte olması Cumhuriyet devrinde linyit istihsalinin programa bağlanmış olduğuna işaret eder.

Son yıllarda istihsal edilen linyit kö-

mürünün % 88-90 ı devlet işletmeleri ve ancak % 10-12 si hususî linyit ocaklarından temin edildiğine göre, istihsalimizin sistematik artışına bilhassa devlet sermayesiyle çalışan G. L. İşletmesine ait Tavşanlı, Değirmisaz ve Soma linyit ocaklarıyla D. D. Y. tarafından işletilen Çeltek linyit ocağı müessir olmuştur.

1938 yılına kadar, yani devletleştirilmelerinden evvel Tavşanlı, Değirmisaz ve

Soma linyit ocakları gelişi güzel ve plânsız çalıştıklarından, yıllık istihalleri önemli bir gelişme gösterememiş ve 25-35 bin ton arasında kalmıştır. 1938 yazında teşekkül eden Garp Linyitleri İşletmesine intikal eden bu üç ocağın linyit istihsalı muntazaman artmış ve son altı buçuk yıl içinde 1.712.501 tona balığ olmuştur. Aynı ayn senelere isabet eden istihsal miktarı şöyledir:

Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1938	76.000	1940	149.256	1942	266.190	1944	531.814
1939	91.693	1941	176.789	1943	419.659	—	—

1938 - 1944 yılları içinde yurdumuzda istihsal olunan 2.534.602 ton linyitin % 67,5 i Garp Linyitleri İşletmesi tarafından temin edilmiştir.

Devlet Demiryolları tarafından işletilmekte bulunan Çeltek linyit ocağının linyit istihsalı 1939 ile 1943 yılları arasında 30-579 tondan 86.713 tona çıkmıştır. 1944 yılında 100.920 ton istihsal eden Çeltek linyit madeni İkinci Dünya Harbi yıllarında senevi istihsalini 3,3 misli arttırmaya muvaffak olmuştur. Bu ocağın genel linyit istihsalindeki hissesi 1944 yılında % 14,4 ü bulmuştur.

Yapılan araştırma ve ilmî tetkikler neticesinde memleketin muhtelif bölgelerinde rezervleri aşağı yukarı 350 milyon tona varan müteaddit linyit zuhurları keşfedilmiştir. Şimdiye kadar işletilmekte bulunan linyit ocaklarında fennî araştırma, sondaj, yarma ve hafirlerle jeolojik ve tektonik bakımdan tetkikler yapılmış, istihsalin yükseltilmesi için ilerdeki işletme yolu tesbit ve tâyin olunmuştur. Bu incelemelerin sonucunda yurdumuzda devlet işletmesine elverişli 7 linyit hav-

zası tesbit edilmiştir. Bahis mevzuu yedi linyit zuhuru şunlardır:

1 — *Tavşanlı zuhuru*: Kütahya ilinde Tavşanlı istasyonunun 17 km- kuzeyinde, açık işletmeye elverişli, haruri kuvveti 4-5 bin kaloriyi bulan 40 milyon tonluk bir rezerve maliktir.

2 — *Değirmisaz zuhuru*: Kütahya ili, Tavşanlı ilçesi, Kütahya - Balıkesir demiryol hattı üzerinde 350 hektarlık bir sahayı kaplamaktadır. Haruri kuvveti 4500 - 6000 kaloridir, asgarî rezervi 3,0 milyon tondur.

3 — *Soma linyit zuhuru*: Manisa ilinde ve Soma istasyonuna 6,0 km. lik hava hattıyla bağlıdır. Haruri kuvveti 4000-5200 kaloridir. Şimdiye kadar tesbit edilen linyit ihtiyatı 26 milyon tondur.

4 — *Çeltek zuhuru*: Samsun ili, Havza ilçesinde, demiryolu hattı üzerinde 400 hektarlık bir sahaya yayılmıştır. Linyitin haruri kuvveti 6500-6800 kaloridir. Asgarî bir milyon ton rezerve maliktir.

5 — *Seyitömer - Avdan zuhuru*: Kütahya ili Merkez ilçesinde Kütahya'nın 20 km. batısında 870 hektarlık bir arazi-

dedir. Ana damlarlar 4.22 metre kalınlı-
ğındadır. Damarların derinliği 15-50 met-
re olduğundan açık işletmeye elverişlidir.
Genel linyit rezervi 90 .milyon tondur-

6 — *Ağaçlı linyit zuhuru:* İstanbul'-
un 35 km. kuzey batısında Sarıyer ve
Eyüp ilçeleri dahilinde, Karadeniz kıyısı
boyunca uzanan 400 hektarlık bir saha-
dadır. Linyitin haruri kuvveti 2500-4000
kaloridir. Yatađın linyit rezervi 7 milyon
tondur.

7 — *Balkaya linyit yatağı:* Erzurum
ili, Otlu ilçesinde, Kars'ın 126 km. batı-
sında ve Erzurum'un 177 km. kuzey do-
ğusundadır. Linyitin haruri kuvveti
4400 - 5400 kaloridir. Yatağın şimdiye
kadar tesbit edilen ihtiyatı 3 milyon ton-
dur.

Burada adı geöen başlıca linyit zu-
hurlarından başka Balıkesir, Bursa, Bile-
cik, Denizli, Aydın, İzmir ve Ankara vilâyetlerinde mecmu rezervleri 31 milyon
tonu aşan 26 linyit zuhuru tetkik edilmiş
ve bunların hususî müteşebbisler tarafın-
dan işletilmeye değer olduğu anlaşılmış-
tır.

Görülüyor ki, yurdumuz linyit zu-
hurları bakımından zengindir. Ortalığın
düzelmesiyle bu madencilik branşında
yeni gelişmeler beklenebilir.

Demir cevheri:

Saltanatın ilk 3 yüz yılı içinde geli-
şen memleketin demir endüstrisi, 18 ve
19 uncu asırlarda bir gerileme kaydeder-
ek 19 uncu yüzyılın sonuna doğru pek
az sayıda ufak demir imalâthanelerinden
ibaret kalmıştır. Demir sanayiinin hem
maddesi olan demir cevheri zuhurlarıyla
yakından ilgilenmiyen Saltanat idaresi,
bu yataklar için ecnebi sermayedarlara
99 yıl müddetle işletme imtiyazı verdiği
gibi, arama ruhsatilerini dağıtmak ve
mukabilinde rüsum almakla iktifa etmiş-

tir. Muhtelif ecnebi ekipler tarafından
yurdumuzda birkaç demir cevheri yata-
đı keşfedilmiş ise de bunlardan ancak bir
kısmı işletilmiş ve bütün istihsal edilen
cevher yabancı ülkelere ihraç edilmiştir-
O zamanın belli başlı demir cevheri zu-
hurları Anamur'un Melleç, Gaziantep'in
Toylacık köyü ve Adana civarındaki de-
mirli pirit yatağından az miktarda istih-
sal yapılmıştır. Bundan başka, Belçikalı
bir uzman heyeti tarafından Alanya'dan
15 km. bir mesafede ve Alman jeologları
tarafından Ayazment civariyle Aydın'dan
40 km- uzaklıkta bulunan Beşparmak de-
mir cevheri zuhurları keşfedilmiştir. Bu
bölgelerde bazı etüdlere yapılmıştır. Bu
zuhurlar, bazılarının cevher rezervi
150-190 bin ton gibi önemsiz bir miktar
olduğundan, işletilmeğe değer bulunma-
mış ve ancak halk tarafından ufak tefek
ihtiyaçları karşılamak üzere bu yataklar-
dan iptidaî usullerle demir istihsal edil-
miştir. Bolkadağın 15 mil kuzey doğu-
sunda bulunan Beyrut dađı ve Zeytin ci-
varındaki Beldađ demir cevheri zuhurları
bu bakımdan misal olarak alınabilirler-

Yurdumuzda büyük ölçüde demir en-
düstrisinin mevcut olmaması, adı geöen
zuhurlardan istifadeye mâni olmuştur-
1935 yılında M. T. A. Enstitüsünün kurul-
masıyla yurdumuzun yeraltı servetleri
plânlı bir aramaya tâbi tutulmuş ve 400
den fazla demir zuhuru üzerinde esaslı
tetkikler yapılmıştır. Bu incelemeler es-
nasında ve 1936 - 1937 yıllarında 30 mil-
yon tonluk bir rezervi olduğu anlaşılan
Sivas ili Divriği imađnetit yatađıyla, Koca-
eli vilâyetinde 210 km² bir sahayı örten
Çamdağ demir cevheri zuhuru ve diğer
yataklar keşfedilmiştir.

17-5-1938 tarihinde Etibank tarafın-
dan işletilmeğe başlanan Divriği demir
madeninden 1944 yılı sonuna kadar ce-
man 700.139 ton cevher istihsal edilerek

bu miktardan 616.506 tonu Karabük Demir ve Çelik fabrikalarına yollanmıştır.

Saltanat devrinin 1908 ilâ 1913 olmak üzere, altı yıllık demir cevheri istih-

salı 558.951 tondur. Saltanat devrinin yukarıda işaret edilen yıllarına ve Cumhuriyetin son altı yılına isabet eden istihsal miktarları mukayese edilmek üzere (ton hesabıyla) aşağıda gösterilmiştir:

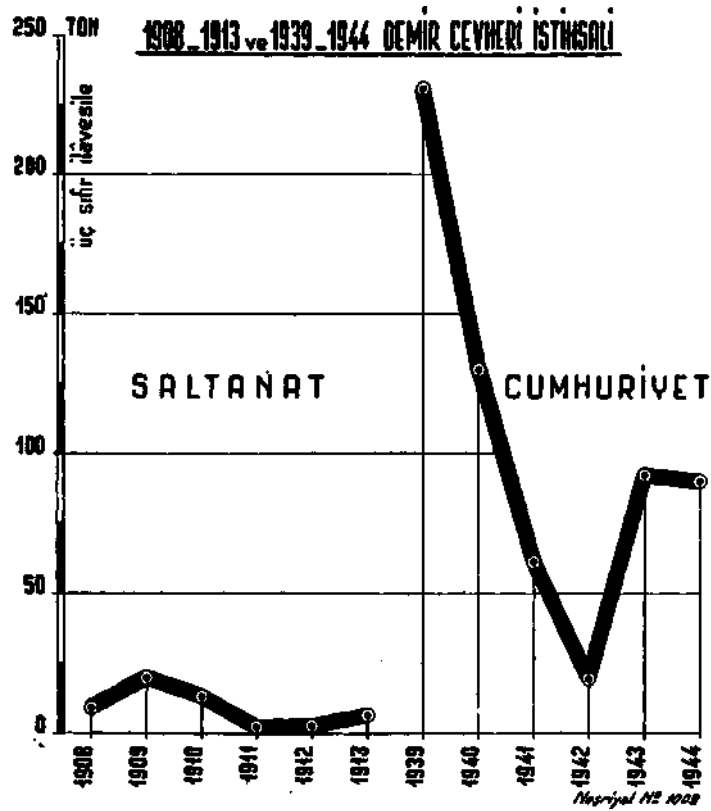
S A L T A N A T				C U M H U R İ Y E T			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1908	8.697	1911	1.599	1939	231.316	1942	19.044
1909	19.834	1912	2.500	1940	130.337	1943	91.751
1910	12.826	1913	6.036	1941	60.754	1944	90.430

Demek ki, Saltanat devrinin 6 yılında 51492 ton demir cevheri istihsal edilmişken, Cumhuriyet devrinin aynı 6 yılı içindeki istihsal yekûnu 623.622 tona baliğ olmuş ve aşağı yukarı 12 misli artmıştır.

1939 yılında faal olarak işletilmesine girişilen Divriği madeninden demir cevheri istihsalı, İkinci Dünya Harbinin doğurduğu ihracat güçlükleri karşısında ancak memleket ve bilhassa Karabük demir ve çelik sanayimiz için gereken miktara indirilmiştir. Halbuki ufak ihtiyaçlar için 1934 ilâ 1938 ortalarına kadar ceman 2.541 ton demir cevheri ithal etmiş olan yurdumuz, 1939 yılından itibaren demir cevheri ihracatı yapabilecek bir duruma gelmiştir.

Memleketin endüstri kalkınmasında mühim rol oynayan Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının temeli 1937 Nisanında Millî Şefimizin uğurlu eliyle atılmıştır 9.9.939 tarihinde birinci yüksek fırın

işletilmeğe başlanmış ve o sene 13.000 ton ham demir istihsal olunmuştur. 1940 yılı bidayetinde çelikhane ve haddehane kısımları da faaliyete geçmiştir. Bugün Karabük Demir ve Çelik fabrikaları 5000 i

mütecaviz teknisyen, işçi ve memur çalıştıran önemli bir ağır endüstri merkezi haline gelmiştir. Adı geçen müessesenin

işletmeğe açılış tarihinden 1944 yılının sonuna kadar başlıca istihisalleri (ton hesabıyla) şöyledir:

Yıllar	Kok	Ham demir	Ham çelik	Hadde mamulleri	Muhtelif borular
1939	63.000	13.000			
1940	163.000	81.000	37.500	9.500	2.900
1941	171.000	86.000	33.200	30.000	4.800
1942	178.100	65.200	50.100	30.500	4.900
1943	183.000	55.400	42.800	36.600	6.200
1944	208.600	69.800	60.780	47.900	7.760
Yekûn	966.700	370.400	224.380	154.500	26.560

Saltanatın son yirmi iki ve Cumhuriyetin ilk onyediyılınında hemen hemen bütün demir, çelik ve sınaî kok ihtiyacını ithalât yolu ile karşılamış olan yurdumuz, her yandan tecrid edilmiş bir vaziyette kaldığı İkinci Dünya Harbi senelerinde bu sanayi kurulmasıyla kendi ihtiyacının mühim bir kısmını millî istihisalle karşılamaya muvaffak olmuştur.

Gerek kok ve çelik, gerekse hadde mamulleriyle muhtelif ebattaki boru istihisalizimiz muntazaman artmaktadır. Buna muvazi kok imâli esnasında elde edilen talî maddelerin istihisalinde de dikkate değer bir gelişme mevcuttur. Meselâ 1942 - 1944 yılları arasında motor benzolü istihisali 1.757 den 2.121 tona, ham katran istihisali 8.874 den 10.354 tona ve ham benzol istihisali de 2.257 den 2.715 tona yükselmiştir.

Memleketimiz demir cevheri (hematit, limonit) ve demirli pirit bakımından oldukça zengindir. Şimdiye kadar muhtelif bölgelerden ihbar edilen 650 demir zehurundan 220 ye yakın cevher yatağı yerinde uzmanlar tarafından tetkik edilerek, bunlardan işletmeğe yarıyanları ilerde işletilmek üzere Etibank'a devredilecektir. Bir kısmı ise hususî teşebbüse bırakılacaktır.

Krom cevheri:

Harp yıllarında olduğu gibi, barış zamanlarında da krom cevheri çelik sanayiinde önemli bir yer almaktadır. Dünya kromit istihisalinin % 46 sı sert, mukavim ve paslanma ile korrozyona karşı dayanıklı çelik imalâtında, % 41 i ateşe dayanıklı malzeme imalinde ve % 13 ü kimya sanayiinde krom bileşikleri istihisalinde, meselâ galvanize usulü ile krom kaplama, boya, debagat işlerinde kullanılmaktadır.

Mekleketimizde krom cevheri yatakları, ilk olarak 1848 yılında Bursa dolaylarında keşfedilmiş ve 1860 yılında milletlerarası pazarlarda yüksek evsafıyla tanınmıştır. Yinminci yüzyılın başlarına kadar büyük rağbet kazanmış olan Türk kromiti, Rodezya, Yeni Kaledonya ve Hindistan krom cevherlerinin dünya pazarlarına çıkmasıyla, kuvvetli bir rekabetle karşılaşmıştır. Saltanat devrinde madenlerimize karşı gösterilen ilgisizlik ve plânlı bir arama ve işletmenin mevcut olmaması, diğer yandan kromit yataklarımızın ecnebi sermayesine terk edilmiş olması yüzünden Türk kromiti mevkiini muhafaza edememiştir. Bir tesadüf eseri olarak meydana çıkarılan kromit yatak-

larımız yabancı imtiyaz sahipleri tarafından iptidâî usullerle işletilmiş, en zengin tenörlü kısımları tüketildikten sonra terk edilerek unutulmuştur. Saltanat devrinde işletilen kromit zuhurları Bursa, Kütahya, Denizli ve Mersin illerinde olup nakliyat bakımından limanlara daha yakın bulunanlardır.

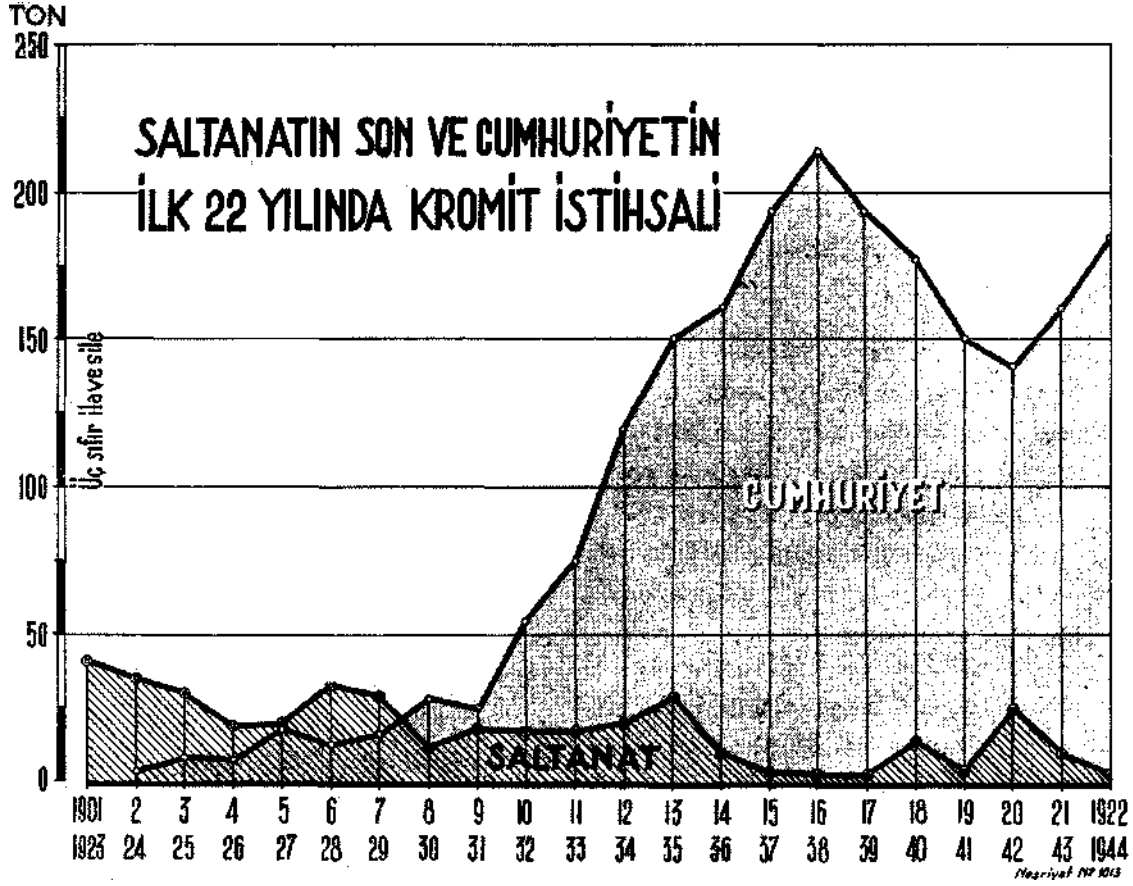
Bununla beraber, son 22 yıl içinde Saltanat devrinin senevi krom cevheri istihsali 41.000 tonu aşmamış (1901 de), ve Birinci Dünya Harbi yıllarında en aşağı noktasını bulmuştur. Böylece 1901 - 1922 yılları arasındaki, yani yirmi iki yıllık krom cevheri istihsal yekûnu ancak 394.871 ton tutmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında krom zuhurlarının aranma ve işletilmeleri hususî teşebbüslere bırakılmıştır. İhracatı teşvik için bazı kanunî tedbirler alınmış olmakla beraber, 1924 - 1933 yıllarında krom cevheri istihsal ve ihracatı senevi 76.000 tonu aşmamıştır. M. T. A - Enstitüsü tarafından Elâzığ'da bulunan ve tetkik edilerek devlet işletilmesine elverişli görülen Guleman krom madeni 1936 da Eti-bank'a devrolunmuştur. Guleman krom madeninin 1936 yılında yalnız 7.869 ton olan krom cevheri istihsali 4-5 yıl içinde 10-15 misli artarak 1939 yılında 105.067 tona baliğ olmuş ve yurdumuzun umum krom cevheri istihsalindeki hissesi % 64,2 ye çıkmıştır. Bundan başka henüz ecnebi sermayedarlarının elinde bulunan Dağardı gibi krom madenlerinin devletleştirilmesi için gereken tedbirler de alınmıştır.

Krom cevheri istihsal ve ihracatına Cumhuriyet idaresinin gösterdiği ilgi sayesinde 1935 ile 1938 yılları arasında yurdumuzun krom cevheri istihsali 160.400 tondan 214.000 tona, ihracatı da 150.472 tondan 208.405 tona yükselmiş ve bu suretle Türkiye dünyanın en büyük krom cevheri müstahsili ve ihracatçısı olmuştur.

İkinci Dünya Harbinde Türk krom cevherinin başlıca alıcıları olan İngiltere, Amerika B. Devletleri ve Almanya'nın harp halinde olmaları, deniz yollarının kapanması, hattâ Akdeniz ve Karadeniz'in harp sahası olması krom cevheri ihracatımızın çok azalmasına sebep olmuş ve 1939 senesinde ihraç edilen 183.284 ton krom cevherine mukabil 1942 yılında yalnız 144.074 ton ihraç edilmiş olması ve 1942 yılı sonunda krom stoklarının 326.000 tona yükselmesi üzerine, madenlerimizin yüksek verim kabiliyetine rağmen, istihsalin tahdidine lüzum görülmüştür. 1944 yılında Akdeniz'in seyrüsefere açılmasıyla krom istihsalimiz 1943 yılına nazaran % 24-8 nisbetinde artarak 184-573 tona, satışlar da 176.176 tona yükselmiştir. 1944 yılı istihsalinin 95.343 tonu, yani % 51.7 si devlet sermayesiyle çalışan Şark Kromları İşletmesine (Guleman krom madenine) isabet etmiştir.

Aşağıdaki cetvel Saltanatın son ve Cumhuriyetin ilk yirmi iki yıllarında istihsal edilen krom cevheri miktarlarını göstermektedir (Metrik ton hesabıyla).

SALTANAT				CUMHURİYET			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1901	40.972	1912	20.094	1923	1.000(*)	1934	119.844
1902	34.631	1913	29.126	1924	3.400	1935	150.472
1903	30.430	1914	9.827	1925	7.506	1936	160.399
1934	19.167	1915	5.000	1926	6.670	1937	192.508
1905	20.295	1916	2.000(*)	1927	18.318	1938	213.821
1906	32.649	1917	3.000	1928	11.849	1939	183.284
1907	28.860	1918	14.000	1929	16.178	1940	169.823
1908	11.547	1919	3.500	1930	28.195	1941	150.129
1909	17.747	1920	25.000	1931	25.388	1942	140.205
1910	17.028	1921	10.000	1932	55.216	1943	160.768
1911	17.458	1922	2.540	1933	75.379	1944	184.573

Bu cetvelden görülüyor ki:

1) Saltanatın son yirmi iki yılında 394.871 ton mukabili Cumhuriyetin aynı

(*) Tahminidir.

sayıdaki ilk yılları içinde 2.074.925 ton krom cevheri istihsal edilmiştir.

2) Cumhuriyetin ilk 11 yılında istihsal yekûnu 249.099 ton olduğu halde,

ikinci 11 yılında yekûn 1.825.826 tona yükselmiş ve intikal devresi olan 1923 - 1933 yıllarına nazaran takriben 8 misli artmıştır. Buna mukabil Saltanatın 1901 - 1911 yıllarında 270.784 tonu bulan istihsal, 1912 - 1922 yılları içinde 124.087 tona inerek aşağı yukarı 2,5 defa azalmıştır.

3) Saltanatın son 22 yılı içinde krom istihsalı yıllık vasatı 17.948 ton olduğu halde, Cumhuriyet devrinde yıllık istihsal vasatı 94.315 tonu bulmuş ve Saltanat devri yıllarına nazaran 5,2 misli artmıştır.

4) Saltanat devrinde istihsal intizamsız ve plânsız yapıldığı halde, Cumhuriyet devrinde istihsal, 1928 den itibaren ve İkinci Dünya Harbinin arifesi olan 1938 yılına kadar muntazam bir artış göstermektedir. 1942 yılında en aşağı noktasına düşen krom istihsalı, tekrar muntazam bir yükselme yolunu tutmuştur.

Maden arama işlerinin devletçe teşkilâtlandırılmasındanberi 231 krom yatağı tetkik edilmiştir. Bunlardan 157 si işletilmeğe değmez, 50 si hususî teşebbüse elverişli ve 15 i de Devletçe işletilmeğe değer bir durumda görülmüştür. Bundan başka ihbar edilen 195 krom zuhurunun iptidâî incelenmesi ve 9 zuhurun da daha etraflı tetkiki için bir program tanzim edilmiştir.

Yukardaki izahattan, yurdumuzun krom cevheri yatakları bakımından oldukça zengin olduğu anlaşılabilir. Son yapılan incelemeler neticesinde en zengin yatakların: Elâzığ ve Muğla illerinde olduğu anlaşılmıştır.

1936 - 1944 yıllarında istihsal olunan krom cevherinin (ton hesabıyla) illere isabet imiktarı aşağıdaki cetvlede gösterilmiştir:

	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Elâzığ:	7.869	49.098	95.010	105.067	92.128	63.996	51.315	69.730	95.361
(Guleman	40.650	43.243	41.388	44.451	29.046	23.820	36.633	26.881	26.352
Bursa ve	95.707	85.845	56.810	25.635	33.879	28.960	37.439	38.403	32.468
Kütahya									
Muğla									
Eskişehir									
ve diğer									
iller	16.173	14.322	20.613	8.131	14.770	18.938	28.694	25.754	30.392
YEKÛN	160.399	192.508	213.821	183.284	169.823	135.714	140.205	160.768	184.573

Krom cevheri hakkındaki izahatımıza son verirken, krom satışlarının Etibank elinde birleştirilmiş ve ticarî esaslara göre teşkilâtlandırılmış olduğuna ve böylece bu döviz kaynağımızdan rasyonel şekilde faydalanmak, müstahsillerimiz arasında zararlı fiat rekabetini önlemek yönünde de Cumhuriyet idaresi tarafından önemli tedbirler alınmış bulunduğunu belirtiriz.

Bakır:

Memleketimizin en eski bakır yatağı olan Ergani madeni, Diyarbakır'dan 65 km. bir mesafededir. Bu maden Milâddan 2000 sene evvel keşfedilmiş ve muhtelif aralarla birçok defalar işletilmiştir. Bu madenin 1892 - 1911 yıllarında senelik istihsalı 474 ile 1.500 ton arasında değişmiştir. Saltanat devrinde ecnebi sermayesine bırakılan Ergani bakır zuhuru ipti-

dai usullerle işletilerek istihsal edilen cevher basit fırınlarda izabeye tâbi tutulmuş ve deve sırtında sahile sevk edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, yani 1923 - 1926 da ecnebi firması tarafından işletilmeğe devam olunan Ergani bakır madeninden istihsal miktarı 189 tondan 1926 yılında 845 tona çıkmışsa da müteakip yıllarda 13 ilâ 65 ton arasında kal-

mıştır. 1929 - 1931 dünya ekonomik krizi yıllarında bakır fiyatı fazla düşük olduğundan, madenin işletilmesi tamamen tatil edilmiştir.

Saltanat devrinde Ergani bakır madeninden külçe bakır istihsali hakkında bir fikir vermek üzere 1892 - 1911 yıllarında yapılan istihsal aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir:

Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1892	663	1897	929	1902	1.502	1907	1.313
1893	594	1898	1.302	1903	1.333	1908	866
1894	575	1899	1.221	1904	1.399	1909	726
1895	539	1900	1.208	1905	1.205	1910	—
1896	474	1901	1.305	1906	1.375	1911	921

Diyarbakır - Ergani - Malatya - Fevzipaşa demiryol hattının inşasından sonra Ergani bakır madeni 1936 yılında Devletçe satın alınarak (Ergani tahvilleri) modern esaslara göre yeniden tesis edilmiş ve 1939 yılından itibaren işletilmeğe başlanmıştır.

Harp yıllarının doğurduğu malzeme darlığı ve ihracat güçlüklerine rağmen, Ergani madeninin blister ve rafine bakır istihsali 1939 - 1944 yıllarında Saltanat devrine nazaran oldukça önemli bir gelişime kaydederek, 4.236 tondan 10.050 tona yükselmiş ve son beş yıl içinde 2,5 misli artmıştır. Adı geçen madenin muhtelif senelere isabet eden bakır istihsali (ton hesabıyla) şöyledir:

1939	1940	1941	1942	1943	1944
4.236	6.830	9,010	7.400	9.235	10.050

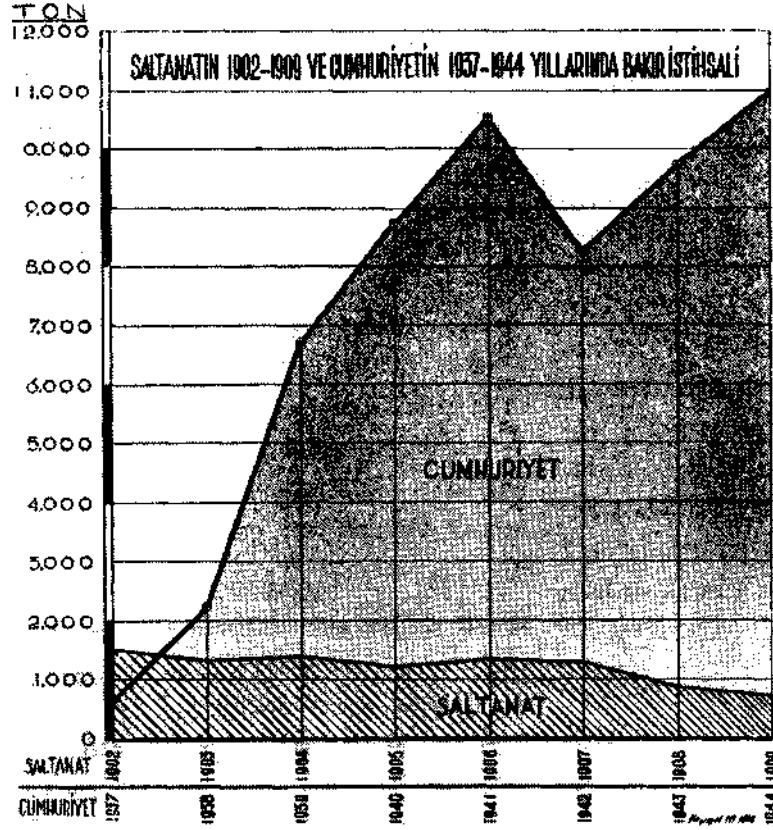
Altı sene gibi kısa bir zamanda Ergani madeninde ceman 46.761 ton blister ve rafine bakır istihsal olunmuştur. Halbuki Saltanat devrinin yirmi yılında Ergani madenlerinden ancak 19.450 ton istihsal

edilmiştir. Cumhuriyet devrinde aynı madenden yalnız 1943 ile 1944 yıllarında istihsal edilen 19.285 ton aşağı yukarı bu miktara muadildir.

Ergani madeninin Saltanat devrinde en yüksek istihsal yılları olan 1901 den 1906 ya kadar altı senelik istihsal yekûnu Cumhuriyet devrinin son altı yıllık istihsal yekûnu ile karşılaştırılırsa, 8.119 ton mukabili 46.761 ton bakır istihsal edilerek Ergani madeninin verimi takriben altı misli yükseltilmiş olduğu tebarüz eder.

1937 yılında Etibank tarafından işletilmeğe başlanan Kuvvarshan bakır madeninden de son yedi yıl içinde 11.166 ton istihsal edilerek son yıllarda umumî bakır istihsalimiz tonajı olan 57.927 tondan 44.867 ton iç ve dış pazarlara satılmıştır.

Yukarda da işaret edilmiş olduğu gibi, Murgul bakır madeninin işletilmesi için igereken bütün ihzarı işler ve inşaat da sona erdirilmiş ise de, harp güçlükleri yüzünden lüzumlu tesisatın ithali gecikmiştir. Genel durumun düzelmesi, ekonomik krizlerin yatışmasıyla yurdumuzun bakır sanayiinde yeni bir kalkınma kaydedileceği şüphesizdir.

Diğer yeraltı (servetlerimiz):

Şimdiye kadar bahis mevzuu edilmiş bulunan toprakaltı zuhurları 1935 yılından sonra devletleştirilmiş olanlardır. Cins itibariyle yirmiyi geçen diğer toprakaltı servetlerimizin işletilmesi, özel ve tüzel müteşebbislere bırakılmakla beraber, bunların istihsalı dünya pazarlarının fiyat ve istek durumlarına, ihracat imkânlarına ve diğer konjonktürel şartlara göre ayarlanmaktadır.

Halbuki Saltanat devrinde bu cins cevher ve mineral zuhurları kuvvetli, sermaye ve tecrübe sahibi olan yabancı şirketler tarafından anavatanlarındaki endüstri branşlarının ham madde ihtiyacını karşılamak maksadıyla işletildiğinden, revaç meselesinin düşünülmesi ikin-

ci plânda kalmıştır. 1929 - 1932 ekonomik kriz yıllarında başlıca dünya pazarlarında maden fiyatlarının 1924 - 1925 yıllarına nazaran 3 - 4 misli düşmesi, istihsal maliyetinin dünya fiyatlarından yüksek olması yüzünden madenlerdeki istihsal asgarî miktara inmiş, bazı hallerde işletmeğe ara vermek zarurî olmuştur. Bu cins işletmelere kursun ve çinko madenleri de dahildir.

Simli kurşun:

Memleketimizde raslanan kurşun cevheri yataklarının ekserisi altın ve gümüşü hâvi simli kurşun cevheri (galenit) zuhurları olduğundan XV-XVIII yüzyıllarda, hazine ve darphanenin altın ve bilhassa gümüş ihtiyacını karşılamak üzere hükümetin sıkı kontrolü altında işletilmişlerdir. XIX asırda simli ve çinkolu kurşun cevher yataklarının başlıcalarının işletme imtiyazları ecnebi sermayedarlara verilmiştir.

Saltanat devrinde işletilmiş olan belli başlı simli kurşun madenleri şunlardır:

1 — *Keban madeni*: 1833 yılına kadar her sene 4-5 bin kilogram gümüş istihsal etmiştir. Elâzığ şehrinin 52 km-batısında Fırat kıyısındadır. Türk - Rus harbine kadar (1877) muntazaman işletilmiştir (M. T. A. 1937 No. 1. S. 22).

2 — *Gümüşhane madeni*: Trabzon -

Erzurum - İran yolu üzerindedir. Çok evvel işletilmeye başlanan bu maden 1803 ile 1888 yılları arasında Daniel Pappa ve kumpanyası tarafından ilk defa esaslı olarak tetkik edilmiştir (M. T. A. 1941; sayfa: 283).

3 — *Balya madeni*: Balıkesir şehrinde 50 km. uzaklıkta olup Cenevizler, hattâ Perikles zamanında işletilmiştir. 1880 den 1939 yılı sonuna kadar "Mines et Métaux" ve "Pennarroya" fransız şirketlerinin birer kolu olan Balya - Karaaydın maden Şirketi ve Balya - Karaaydın Madenlerini Kiralama Şirketi tarafından işletilmiştir. Beher ton cevherde 7 gram altın ve 1980 gram gümüş bulunmuştur.

4 — *Karasu - Sakarya*: Çinkolu-kurşun zuhuru Karadeniz sahilinde İncirli ile Akçakoca arasında Çamdağın kuzeyinde kâindir. Birinci Dünya Harbinin ilânına kadar bir fransız şirketi tarafından işletilmiştir. (M. T. A. 1941; S: 513).

5 — *Bolkardağ*: Simli kurşun zuhuru, Niğde ili dahilindeki Toroslar'da olup tonda ortalama 10-12 gram altın ve 550-600 gram gümüşü hâvi plumbojarosit yatağıdır. Bu madenlerin işletilmesi takriben 1810 yılında başlamış ve 1908 yılına kadar devam etmiştir. Fakat iptidâî şekilde istihsal ve izabe olunan cevher miktarı senede 2.500 - 3.000 tonu tecavüz etmemiştir. Elde edilen altın ve gümüş İstanbul'a gönderilmiştir. (M. T. A. 1938, No- 4; sayfa: 83-102).

Bunlardan başka Ergani'nin doğusunda Prajman; ve Yağcıhan'ın 20 km. uzağında Keskin (Denek) «maden, Edre-

mit körfezi sahilinde Avcılar ve Anamur simli kurşun yatakları malûmdur. Bunlardan birkaçı Fransız, İngiliz ve Alman şirketleri tarafından işletilmiştir. Meselâ Bolkardağ imadeni imtiyazı evvelâ "Frankfurt Maden (Alman) Şirketi", sonradan İngiliz "Smelting and Refining" kumpanyasına geçmiştir. Edremit'in Avcılar zuhuru ile Birinci Dünya Harbi yıllarında "Kriegsmetallgesellschaft" (Harp Maden Şirketi) alâkadar olmuştur. Anamur çinkolu kurşun zuhuru Cumhuriyet devrinde bir 'millî şirket tarafından birkaç sene işletilmişse de, sonra fiat düşüklüğü yüzünden tatil edilmiştir.

1929 - 1932 ekonomik kriz yılları içinde dünya pazarlarında kurşun fiyatının olağanüstü düşmesi ve 1920 de long tonu 44 sterlinden satılan kurşun 1943 yılında 9,2 sterlinden muamele görmeğe başlaması, nihayet İkinci Dünya Harbi senelerinde ihracatın güçleşmesi karşısında kurşun madenlerimizin işletilmesi 1940 yılında muvakkaten durdurulmuştur. Bu yüzden Saltanat devrinin 1904 - 1921 yıllarında istihsal edilen simli ve çinkolu kurşun cevheri miktarı Cumhuriyet devrinin 1924-1940 yıllarında istihsal edilen miktardan % 2,65 nisbetinde bir fazlalık göstermektedir. Bununla beraber, bahis mevzuu yıllar içinde Saltanat devrinde en yüksek istihsali 1913 de 14.549 ton olduğu halde, Cumhuriyet devrinde 1939 senesi istihsali 17.906 tona çıkmıştır. İki devrin azamî yıllık istihsal miktarları arasında Cumhuriyet devri lehine % 23 nispetinde bir artış kaydedilmiştir. Bahis mevzuu iki devrin 17 şer yıllık kurşun istihsalleri aşağıdaki cetvelde tetkik edilebilir:

S A L T A N A T				C U M H U R İ Y E T			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1905	11.863	1914	5.831	1924	8.400	1933	3.036
1906	9.167	1915	564	1925	1.456	1934	7.158
1907	12.230	1916	319	1926	5.509	1935	4.410
1908	12.539	1917	2.656	1927	6.530	1936	10.944
1909	12.996	1918	2.819	1928	8.062	1937	14.732
1910	12.772	1919	19	1929	7.324	1938	16.162
1911	12.764	1920	3.860	1930	15.508	1939	17.906
1912	13.750	1921	7.511	1931	2.767	1940	3.640
1913	14.549			1932			
Yekûn....			137.209	Yekûn....			133.549

1936 - 1937 yıllarında Bolcardağ zuhuru ile Keban kurşun yatakları üzerinde yapılan esaslı ve sistematik etütler neticesinde bu iki cevher yatağının devletçe işletilmeye elverişli olduğu anlaşılmış ve ileride işletilmek üzere Etibank'a devredilmiştir. Adı geçen zuhurların işletilmeye başlanmasıyla madenciliğin bu branşında da yeni gelişmeler kaydedileceği şüphesizdir.

Çinko:

Yurdumuzun Biga, İzmir, Manisa, Ordu, (Menteşe, Bandırma bölgelerinde

çinko cevheri zuhurları mevcuttur. Şimdiye kadar irili ufaklı 58 çinko zuhuru tetkikten geçirilmiştir. Bundan başka ihbar edilen 49 çinko zuhuru önümüzdeki yıllar içinde esaslı tetkike tâbi tutulacaktır. Çinko cevheri fiatlarında 1932 - 1933 yıllarında başgösteren düşüklük ve İkinci Dünya Harbi yıllarındaki ihracat güçlüğü yüzünden memleketin hususî teşebbüse bırakılan çinko madenlerinde istihsal tatil edilmiştir. Bu sebepten ve birinci ve ikinci Dünya Harpleri senelerinde çinko istihsal ve ihraç edilemediğinden, burada ancak 12 yıllık istihsalı mukayese edebileceğiz:

S A L T A N A T				C U M H U R İ Y E T			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1903	2.021	1909	17.027	1928	5.829	1934	14.393
1904	5.293	1910	14.128	1929	11.501	1935	14.645
1905	5.713	1911	7.502	1930	9.645	1936	16.170
1906	34.805	1912	6.822	1931	1.477	1937	17.143
1907	27.276	1913	4.174	1932	3.250	1938	18.243
1908	16.831	1914	1.819	1933	6.943	1939	13.616

Saltanat devrinde Birinci Dünya Harbinin başında biten 12 yıllık müddet içinde 143.411 ve Cumhuriyet devrinde İkinci Dünya Harbinin ilk yılında biten 12

yıllık müddet içinde % 7,3 nispetinde bir azalışla 132.855 ton istihsal edilmiştir.

Altın ve gümüş:

Simli kurşun faslında işaret edildiği

gibi Saltanat devrinde altın ve gümüş istihsaline büyük önem verilmiş ve elde edilen bu kıymetli madenlerin muayyen bir narh üzerinden İstanbul'a teslim edilmesi kanunen mecburî kılınmıştır. Trabzon, Sivas, Amasya, Erzurum ve Diyarbakır illerinde işletilen simli kurşun ve gümüş zuhurları maden eminlerinin sıkı kontrolüne tâbi tutulmuşlardı. Bununla beraber XX inci yüzyılın başlangıcında yılda 1,5 milyon kilograma kadar istihsal edilebilen gümüş 1910 yılında 277.000 kilograma kadar inmiştir.

Eski çağlarda altın zuhurları bakı-

mından zenginliğiyle meşhur olan memleketimizin Bergama, Manisa, Aydın, Trabzon, Erzurum, Çoruh bölgelerinde muhtelif işletmelere ait izler halen görülmektedir. Saltanat devrinde, Bolcardağ, Bitlis ilinin Aro mevkii, İzmir'in Çelikdağ ile Arapguzu bölgelerinde altın istihsal olunmuştur. Fakat 1930 yılında 13.145.482 gramı bulan istihsal, müteakip yıllarda azalarak 1910 da 1,5 milyon grama inmiştir.

Saltanatın son yıllarındaki altın ve gümüş istihsalı kilogram hesabıyla şöyledir:

Yıllar	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1910
Altın	13.145	8.123	9.489	6.537	6.097	3.938	1.509
Gümüş	1.446.574	1.140.826	1.008.270	763.338	712.912	523.151	227.000

Cumhuriyet devrinde, altın ve gümüş zuhurlarının işletilmesine henüz girişilmemiştir. 1933 yılında tesis edilen Altın Arama ve İşletme İdaresi, 1935 yılı ortalarına kadar altın bulunmasına jeolojik bakımdan müsait olan mahallerde bu arada, Zarphane deresi vadilerinde ve Arpa Çayının Arasla birleştiği mahalde, Bolcardağında ve diğer bölgelerde altın aramaları ve fennî etütler yapmıştır. 1935 yılında Altın Arama İdaresinin lağvından sonra, bu işle ödevlendirilen M. T. A- Enstitüsü yurdumuzun muhtelif bölgelerinde 23 altın zuhuru üzerinde tetkikler yapmıştır. Bu meyanda tetkik edilmiş olan Bolcardağ cevheri, ton başına 12 (gram altın ve 600 gram gümüşü hâvi olduğun-

dan, altın madeni olarak işletilmek üzere Etibank'a devredilmiştir.

Civa:

Yurdumuzun güney-doğu bölgesi civa zuhuru bakımından oldukça zengindir. Saltanatın son yıllarında İzmir ilinin Karaburun ve Konya'nın civa medenleri polonez grupuna ait sendikalar tarafından işletilmiştir. Bundan başka İzmir - Aydın arasında Ödemiş'ten 26 km. mesafede olan Halıköy ve Uşak civarındaki Baltalı civa madenlerinde yapılmış olan bütün istihsal Avrupa'ya satılmıştır. 1906-1914 arasındaki 9 sene içinde istihsal ve ihraç olunan civa cevheri miktarı aşağıda gösterildiği gibi, muhtelif temevvüçlerle ceman 652 tonu bulmuştur:

Yıllar	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
Ton	67	98	142	124	79	53	31	41	17

Hususî teşebbüse bırakılmış olan civa istihsalı 1923 - 1936 yıllarında 6 şişeden

815 şişeye yükselmiştir. Tasfiyeden sonra standard şişeler içinde yapılan civa ihra-

çatında, son yirmi yıl içinde oldukça intizamsız bir seyir arzeden iniş ve çıkışlar görülmüştür. 1938 yılında 597 şişe olan civa ihracatı İkinci Dünya Harbinin doğurduğu güçlükler karşısında 1943 yılında 271 şişeye inmiştir. Cumhuriyetin ilk 20 yılında iç ve dış pazarlara satılan civa miktarı 5.349 şişeye baliğ olmuştur.

Elyevm M. T. A. Enstitüsü Halıköy civa zuhuratını esaslı bir tetkikten geçirmektedir.

Antimuan:

Yurdumuzun muhtelif bölgelerinde irili ufaklı 70-e yakın antimuan zuhuru mevcuttur. Bunlardan son zamanlarda 22-si ihbar edilen 3-ü imtiyazlı veya ruhsatiye-li olmak üzere 25 zuhur ilmî esaslara göre tetkik edilmiş ve Turhal antimuan yatağı devletçe işletilmeğe elverişli bulunarak Etibank'a devredilmiştir.

Gediz'in 24 Km. batısında Göynük Çiftliği, Bandırma ile İzmir arasında Demirkapı, İzmir civarında Sülökköy, ödemiş ve Balıkesirle Edremit arasında İvrindi, Aydın dolayında Alşar ile Sivas ilinde Karahisar ve Samsun - Sivas yolu üzerindeki Turhal antimuan zuhurları evveldenberi bilinen zuhurlardır. Bunlardan

nakliyat bakımından müsait olanlar Saltanat devrinde ecnebi şirketler tarafından işletilmiş ve 1904-1915 yılları arasında ceman 6.792 ton antimuan cevheri istihsal edilmiştir.

Cumhuriyet devrinde hususî teşebbüslere bırakılmış bulunan antimuan cevheri yataklarından Özdemir Antimuan Ltd. Ş-ti tarafından işletilen Turhal antimuan madeni başta olmak üzere, İkinci Dünya Harbi başlarına kadar 5-6 madende istihsale devam edilmiş ve 1923-1944 yılları arasındaki 12 yıl içinde 7.058 ton antimuan istihsal ve kısmen imrar olunmuştur.

Birinci Dünya Harbinin arifesi olan 1913 yılında antimuan cevheri istihsalinin 1.826 tona kadar çıkarılmış olmasına rağmen Cumhuriyet devrinin son 12 yılında istihsal edilen miktar Saltanat devrinde 1904-1915 olmak üzere, yine 12 yılında istihsal edilen miktardan % 4 nispetinde bir artışla 266 ton fazladır. Bu iki devrin 12 şer yılı içinde yapılmış olan antimuan istihsal miktarları seneler itibariyle aşağıdaki cetvelde mukayese edilebilir:

S A L T A N A T				C U M H U R İ Y E T			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1904	237	1910	375	1933	668	1939	1.268
1905	493	1911	697	1934	66	1940	309
1906	953	1912	374	1935	223	1941	120
1907	620	1913	1.826	1936	1.070	1942	1.449
1908	171	1914	1.141	1937	1.255	1943	20
1909	62	1915	143	1938	1.104	1944	141

1934 yılından itibaren ikinci Dünya Harbinin başlarına kadar muntazaman artan antimuan cevheri istihsalimiz, harbin doğurduğu ihracat güçlükleri karşısında azalmağa yüz tutmuştur, iktisadî vaziyetin düzelmesi ve ihracat imkânlarının

artması ve bilhassa Turhal antimuan zuhurunun Etibank tarafından modern esaslara göre işletilmeğe başlamasıyla memleket madenciliğinin bu sahasında da yeni gelişmeleri beklemek yerinde olur.

Amyant:

Amyant veya asbest zuhurlarını arama ve işletme meselesi ilk olarak Cumhuriyet devrinde ele alınmıştır ve 1929-31 yıllarında Eskişehir ilinin Mihaliççik ilçesi civarında zengin ve iyi evsafta amyant zuhurlarına raslanmıştır. M. T. A. Enstitüsünün programlı arama ve tetkikleri sırasında yurdumuzun muhtelif bölgelerinde 30-a yakın irili ufaklı amyant zuhuru keşfedilmiştir. 1931 yılının sonlarına doğru işletilmeğe başlanan Eskişehir iii, Mihaliççik amyant zuhurlarından 1932 yılında imrar edilen 58 tona mukabil 1938 de 668 ton amyant imrar edilmiştir, ikinci Dünya Harbi yıllarında ihracatın güçleşmesi karşısında amyant istihsal ve imraratı azalmış, ve 1940 yılında 88 tona inmiştir. Fakat 1941 ve 1942 yıllarında amyant istihsal ve satışları yeni bir gelişme ile 146 dan 293 tona yükselmiştir.

1931-1944 yılları zarfında yapılan amyant istihsal veya imraratı aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir:

Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1931	4	1936	119	1941	146
1932	58	1937	157	1942	293
1933	120	1938	668	1943	133
1934	135	1939	88	1944	234
1935	104	1940	88	Yekûn	2.347

Manganez:

Demir ve kimya sanayiinde olduğu gibi, diğer hususatta da kullanılan manganez bakımından yurdumuz oldukça zengindir. Zuhurlarına memleketin muhtelif bölgelerinde raslanan manganez cevherindeki metal tenorunun % 40 ilâ 50 ye kadar çıkması ayrıca önemlidir. Şimdiye kadar işletilerek terkedilmiş, imtiyazlı ve ihbar suretiyle öğrendiğimiz 300 den fazla

manganez zuhuru kaydedilmiş ve bunlardan 155-î M. T. A. Enstitüsü tarafından tetkik edilerek önemleri bakımından muhtelif kategorilere ayrılmıştır. Başlıca manganez cevheri yatakları Karadeniz sahili, Toroslar, Merkez veya Orta Anadolu bölgelerinde bulunmaktadır (M. T. A. 1943 sayfa 91-99 a bakınız).

Saltanat devrinin 1903-1907 yılları içinde manganez cevheri istihsal ve ihracatı önemli miktarları bulmuşsa da, 1908 yılında azalmağa başlamış ve Birinci Dünya Harbi sonunda 188 tona kadar inmiştir. O zaman Alman sermayesiyle işletilen Muğla Vilâyeti Fethiye civarındaki Nurbaba ve Ovacık manganez yatakları istihsal bakımından ön sırada gelmiştir. Bundan başka Ordu ve Karadeniz Ereğlisi manganez zuhurlarından da cevher imrar edilmiştir.

Cumhuriyet devrinde Eskişehir, Afyon ve Kütahya illerinde olmak üzere 3-4 maden işletilmektedir. Bunlardan Eskişehir'in Gökçe Ovacık manganez madeni istihsal bakımından en önemlisidir.

Hususî teşebbüse bırakılan manganez zuhurlarının işletilmesi gayrimuntazam bir şekilde cereyan etmiş ve yıllık istihsal miktarları 13 ile 11.398 ton arasında değişmiştir, ikinci Dünya Harbinin başında 460 tona inmiş olan manganez cevheri istihsal ve imraratı 1942 yılında 3.313 tona yükselmiş ve 1944 de tekrar 1.970 tona inmiştir. Böylece 1925-1944 yılları arasında, yani Cumhuriyetin ilk 20 yılı içinde ceman 49162 ton manganez cevheri istihsal edilerek, iç ve dış pazarlara satılmıştır.

Saltanatın 1903-1920 ve Cumhuriyetin 1927-1944 yılları arasında ayrı ayrı yıllara isabet eden imrarat miktarları aşağıda karşılaştırılmıştır:

S A L T A N A T				C U M H U R İ Y E T			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1903	35.468	1912	0	1927	11.398	1936	4.600
1904	38.382	1913	0	1928	61	1937	530
1905	26.089	1914	3	1929	151	1938	2.180
1906	25.625	1915	0	1930	900	1939	518
1907	14.349	1916	2.132	1931	1.000	1940	560
1908	7.578	1917	5.293	1932	2.800	1941	1.360
1909	6.137	1918	188	1933	7.700	1942	3.313
1910	8.815	1919	0	1934	13	1943	834
1911	2.262	1920	0	1935	9.200	1944	1.970

Karabük Demir ve Çelik fabrikalarında ferro-mangan halitalarının imaline başlanması ve milletlerarası ticarî münasebetlerin düzelmesiyle manganez cevheri; istihsalinin artacağı bedihîdir.

Mağnezit:

Eskişehir, Aydın, Kütahya ve Çanak-kale bölgelerinde raslanan mağnezit zuhurlarının işletilmesine ancak son zamanlarda girişilmiştir. Eskişehir'in Sepeççi, Margi, İnönü ve diğer mevkiilerindeki mağnezit yataklarının genel rezervi birkaç milyon ton tahmin edilmiştir. Şimdiye kadar yurdumuzda 28 mağnezit zuhuru yerinde tetkike tâbi tutulmuştur.

Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1929	286	1933	751	1937	321	1941	1.900
1930	322	1934	628	1938	864	1942	115
1931	2.077	1935	1.092	1939	493	1943	137
1932	310	1936	2.247	1940	845	1944	797

Molibden:

Demir ve çelik endüstrisinde kullanılan molibden cevheri zuhurları yurdumuzun dört mevkiinde tetkik edilmiş ve Hüseyinbey obası molibden yatağının bunların en önemlisi olduğu anlaşılmuştur. % 6,89 nispetine kadar MoS₂ ihtiva eden Hüseyinbey obası cevherinde ton başına

Bundan başka yeni ihbar olunan 26 mağnezit yatağı önümüzdeki seneler içinde esaslı tetkiklerden geçirilecektir.

1929 yılında işletilmeğe başlanan Eskişehir mağnezit yataklarından istihsal edilen miktar, ilk yılda 286 tondan 1931 de 2.077 ve 1936 da 2.247 tona balığ olmuştur. Bununla beraber plânlı ve modern tekniğe istinadeden bir işletme usulü tatbik edilmediğinden, yıllık istihsal tonajları 115 tonla 2.247 ton arasında kalmıştır. Böylece 1929-1944 yılları içinde ca. 13.185 ton mağnezit istihsal edilmiştir. Bunun ayrı yıllara isabet eden miktarı aşağıdaki cetvelde görülebilir:

7 ilâ 9 gram gümüş mevcuttur (M. T. A. 1937/III S. 16). Bundan başka 1916 da Almanlar tarafından yerinde tetkik olunan Gelemiş molibden zuhurunda metal tenorunun % 5 ilâ 10 arasında değiştiği görülmüştür. Çanak-kale ilinin Çam köyü dolayındaki Dikmendağı zuhuru ile İngilizler alâkadar olmuşlardır. Ankara ili Balışeh-

civarındaki molibden zuhurunun tetkiki de son seneler zarfında yapılmıştır. Molibden cevheri zuhurları 1929-32 ekonomik krizi ve sonradan ikinci Dünya Harbi yüzünden şimdiye kadar işletilmemişlerdir.

Arsenik (zırnık)

Zırnık veya arsenik cevheri zuhurlarına Kütahya'nın Tavşanlı, Balıkesir'in merkez ilçesi, Kars'ın Kağızman ilçesi, Hakkâri'nin Çölemerik, Malatya'nın Hekimhan, Çankırı'nın Ilgaz-İnköy, Kastamonu, Ödemiş, Keşan bölgelerinde raslanır. Şimdiye kadar 18 arsenik zuhuru jeolojik ve metalojenik bakımdan tetkik edilmiştir.

Bazı arsenik cevherleri ton başına 5-10 gram altın ihtiva etmektedir.

Avrupa'nın başlıca arsenik zuhuru İsveç'te Boliden maden şirketi tarafından gümüş istihsali için işletildiğinden, arsenik tâli bir madde olarak pazarlara daha ucuza satılmakta ve rekabeti güçleştirilmektedir. Bu yüzden gerek Saltanat, gerekse Cumhuriyet devrinde arsenik zuhurlarının işletilmesi fazla bir gelişme kaydedememiş ve 1925 yılında işletmeğe başlanan bazı arsenik madenlerinin 1938 sonunda tatil edilmesi zarureti karşısında kalınmıştır.

Saltanat ve Cumhuriyet devirlerinin 13 er yıllık arsenik istirsali şöyledir:

SALTANAT				CUMHURİYET			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1902	49	1908	2,4	1925	10	1932	4
1903	—	1909	99	1926	13	1933	2
1904	80	1910	27	1927	0	1934	17
1905	40	1911	20	1928	10	1935	28
1906	10	1912	23	1929	14	1936	16
1907	5	1913	88	1930	56	1937	27
		1914	23	1931	54		

Kükürt:

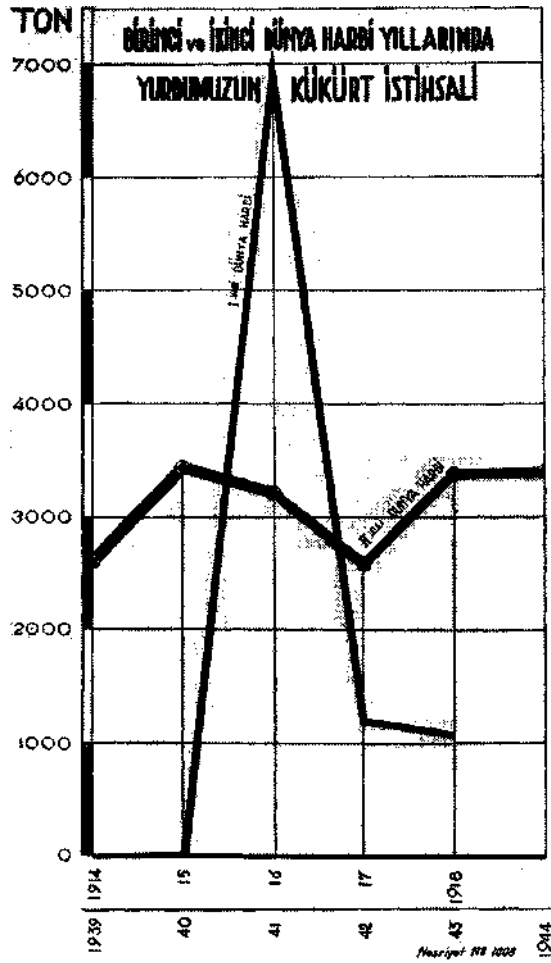
Bağlarımızı korumada, eczacılıkta ve kimya sanayiinde kullanılan kükürt zuhurlarına Anadolu'nun bir kaç bölgesinde raslanmıştır. Enstitümüz tarafından şimdiye kadar 17-si ihbar edilen ve 2-si imtiyazlı olmak üzere büyüklü küçüklü 19 kükürt zuhuru üzerinde esaslı tetkikler yapılmıştır.

Saltanat devrinde ihmal edilmiş olan kükürt zuhurları ancak Birinci Dünya Harbi yıllarında Almanlar tarafından ele alınmış ve İsparta ilindeki Keçiburlu kükürt madenleri işletilerek 1915-1918 yılları arasında bu madenlerden ceman 9.397 ton istihsal edilmiştir. Kurtuluş Savaşı vaffak olmuştur.

yıllarında kükürt istihsali asgarî hadde inmiş ve 1921 yılında ancak 21 ton çıkarılabılmıştır.

Memleketimizin kükürt ihtiyacını millî istihsalle karşılamak işiyle yakından alâkadar olan Cumhuriyet idaresi metruk Keçiburlu madenlerini İş Bankası eliyle işletmeğe başlamıştır. Aynı zamanda Buldanlı Oğulları tarafından Denizli ili Sarayköy - Teketırkaz kükürt zuhuru da işletilmeğe girişilmiştir. 1936 yılından itibaren Etibank İdaresine geçen Keçiburlu kükürt madenleri son 9 yıl içinde 25.348 ton istihsal etmeğe ve böylece dahilî ihtiyacımızın % 75-80 ini karşılamağa mu-

Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1931	74	1935	2.178	1939	1.065	1943	3.379
1932	25	1936	3.189	1940	3.666	1944	3.402
1933	150	1937	3.383	1941	2.176	Yekûn	29.993
1934	300	1938	3.806	1942	3.100		

Devlet sermayesiyle çalışan Keçiburlu Kükürt İşletmesinin istihsalı 1936-1944 yılları içinde 2.930 dan 3.327 (hattâ 1938 de 3.806) tona yükseldiği halde, Özel sermaye ile çalışan Teketürkaz kükürt madeni istihsalı aynı yıllar içinde 275 tondan 75 tona inmiştir. Maamafih Teketürkaz madeni bazı senelerde istihsalini 450 tona kadar çıkarmıştır.

Yukardaki cetvel 1931-1944 yıllarında istihsal edilen kükürtün muhtelif senelere isabet miktarını göstermektedir:

1928 yılında istihsal ve sevkolunan 12 ton kükürdün bu yekûna ilâvesiyle Cumhuriyet devrinde 1944 sonuna kadar 30.000 tondan fazla kükürt istihsal edilmiş olduğu neticesine varılır. Buna mukabil Saltanat devrinde istihsal edilen kükürt miktarı 9.500 tonu aşmamıştır.

Borasil;

Marmara sahilinde Balıkesir ile Bandırma arasında Susurluk'taki Sultançayıri madeninden 1815 yılındanberi borasil veya pandemit istihsal edilmektedir. 1868 yılında Avrupa pazarlarına ihraç edilmeğe başlamış ve borasil istihsalı bakımından Türkiye dünya müstahsilleri arasında Amerika B. D.-iyle Şili'den sonra üçüncü yeri tutmuştur.

A. Kummer'in verdiği bir bilgiye göre 1914 yılına kadar Sultançayıri madeninden ceman 250.000 ton borasil istihsal edilerek satışa çıkarılmıştır. Bu madenin imtiyazı bir İngiliz firması olan Borax Company Limited Şirketine verilmiştir-1914-1917 yıllarında tatil edilmiş ve Birinci Dünya Harbinden sonra tekrar başlanılmış olan borasil madenin işletilmesine İkinci Dünya Harbinin ortalarına yani 1941 sonuna kadar devam edilmiştir. Harbin doğurduğu ulaştırma güçlüğü karşısında 1942 sev'kiyatı 20 tona düşmüş, (madendeki stok mevcudu 3.000 tona, yaklaşmıştır. Satışlar 1943 yılında 305, 1944 de 415 tona yükselmiştir.

Aşağıdaki cetvel, Sultançayırı borasit virlerinin muhtelif yıllarında sevkedilen madeninden Saltanat ve Cumhuriyet de- borasit cevheri miktarını göstermektedir:

S A L T A N A T				C U M H U R İ Y E T			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1902	9.648	1913	21.535	1924	11.000	1935	5.082
1903	6.814	1914	10.495	1925	16.051	1936	6.484
1904	9.273	1915)		1926	15.574	1937	4.664
1905	12.868	1916)	Malûmat yok	1927	17.881	1938	4.064
1906	10.112	1917)		1928	14.943	1939	15.170
1907	11.222	1918	1.608	1929	13.528	1940	5.380
1908	11.221	1919	4.762	1930	5.456	1941	2.190
1909	11.352	1920	12.686	1931	6.501	1942	20
1910	11.352	1921	9.474	1932	4.994	1943	305
1911		1922	5.181	1933	7.553	1944	415
1912	14.061			1934	7.517		

Lületaşı:

Lületaşı zuhurlarının merkezi Eskişehir'den 30 km. bir mesafede bulunan Sepetçi ve 14 km. uzakta olan Kemikli mevkileridir. Bunlardan başka Sarısıva, Karaheyver, Harmanlar zuhurları 45 ilâ 140 hektar genişliğindeki sahaları örtmektedir. 200 yıl önce keşfedilen lületaşı zuhurları 1870 yılından itibaren küçük ölçüde işletilmeğe başlanmıştır.

Pipo, kolye, yüzük ve muhtelif tezyin eşyası imalinde kullanılan lületaşı Birinci Dünya Harbinden önce tezyin sanayii merkezi olan Viyana'ya önemli miktarda sevkedilmiştir.

71X17 veya 80X17 ebadındaki standard sandıklar içinde Avrupa pazarlarına gönderilen lületaşı, parçalarının büyüklüğü ve saflığı itibariyle beş kategoriye ayrılmıştır. 1932-33 yıllarında lületaşının 40 kg-lik sandığı 25 ilâ 35 liradan satılmıştır.

İspanya, Yunanistan ve çok rağbette olan Macaristan'ın lületaşları istihsal miktarı ve evsaf itibariyle Türk malına rekabet edemediğinden, Birinci Dünya Harbine tekaddüm eden yıllarda, lületaşı «in-

hisarı uzun müddet Türkiye elinde kalmış ise de, 1912-13 yıllarında daha da gözalcü sentetik mümasillerinin imal edilmesi, Birinci Dünya Harbi ve bundan sonra halk zevkinde kaydedilen değişiklik, lületaşına olan isteği azaltmış ve istihsalin daraltılmasına sebeb olmuştur.

Bu yüzden 1902 ve 1912 yılları içinde 7.009 sandığa kadar çıkan lületaşı satışları 1913-1922 yıllarında 175-500 sandığa inmiştir.

Cumhuriyet devrinin ilk yılları olan 1923-1924 senelerinde lületaşı satışları 1.538-1.779 sandığa yükselmişse de müteakip senelerde azalarak 41 ile 935 sandık arasında tahavvül etmiştir. Özel teşebbüse bırakılmış olan lületaşı istihsalinin gayet iptidai usullerle yapılması, ambalaj esnasında âmillerin malı itina ile seçmemele-ri ve ihracat işlerinde teşkilât noksanlığı da lületaşı ihracatının azalmasına müessir olmuştur.

Saltanat ve Cumhuriyet devirlerinin muhtelif yıllarında yapılan lületaşı satışları aşağıdaki cetvelde gösterilmektedir (40 Kg - lik sandık hesabıyla):

S A L T A N A T				C U M H U R İ Y E T			
Yıl	Sandık	Yıl	Sandık	Yıl	Sandık	Yıl	Sandık
1902	5.529	1912	3.325	1923	1.538	1934	235
1903	5.381	1913	175	1924	1.779	1935	694
1904	5.547	1914	500	1925		1936	622
1905	5.075	1915	0	1926	323	1937	592
1906	5.337	1916	0	1927	312	1938	383
1907	6.190	1917	300	1928	41	1939	317
1908	5.895	1918	250	1929	441	1940	412
1909	7.697	1919)		1930	380	1941	238
1910	2.850	1920)	Malûmat yok	1931	935	1942	369
1911		1921)		1932	107	1943	194
		1922	332	1933	241	1944	228

İkinci Dünya Harbi yıllarında lületaşı istihsal ve satışları 194 ilâ 412 sandığı bulmuş ve yıllık ortalama 295 sandıktır.

Zımpara:

Memleketimizde zımpara zuhurları ilk defa olarak XIX yüzyılın ortalarında Aydın ilinde Amerikalı jeolog Lawrence Smith tarafından keşfedilmiştir. Müteakip senelerde Denizli, İzmir, Muğla illerinde oldukça zengin zımpara yatakları meydana çıkarılmıştır. Saltanat devrinde Abbot Emery Mines Ltd. firması adındaki bir İngiliz şirketince işletilen Aydın-Söke, Denizli-Tavas, İzmir-Kuşadası, Torbalı ve Muğla-Milâs dolaylarındaki zımpara madenlerinden yapılan yıllık istihsal Birinci Dünya Harbine kadar 15-43 bin ton arasında değişmiş ve dünya pazarlarında yurdumuza birinciliği kazandırmıştır.

Birinci Dünya Harbi yıllarında teknik

gelişmeler ve zımpara yerini tutan aşındırıcı maddelerin daha ucuz ve kolay imalı bu yeraltı zuhurumuzun revacını azaltmıştır. Neticede 1923-1941 yıllarında senevi zımpara istihsalı, Birinci Dünya Harbinden evvel yapılan istihsalin takriben üçte birine muadil kalmıştır. İkinci Dünya Harbinin doğurduğu ihracat güçlükleri karşısında zımpara istihsalı tahdidedilmiş ve bazı ocakların işletilmelerine geçici olarak ara verilmiştir. 1936 yılında 19 zımpara madeni işletilmekte iken, bunların sayısı 1941 de 14-e, 1942 de 10-a inmiştir. İkinci Dünya Harbinin sonlarına doğru, yani 1944 yılında yukarıda belirtilen sebeplerden istihsal 100 ve satışlar da ancak 51 tonu bulmuştur.

Saltanat ve Cumhuriyet devirlerine ise beteden zımpara istihsal veya satış miktarları şöyledir:

S A L T A N A T				C U M H U R İ Y E T			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1902	14.827	1913	42.487	1924	6.108	1935	11.991
1903	19.737	1914	19.110	1925	7.500	1936	12.983
1904	16.979	1915)		1926	4.574	1937	12.115
1905	23.497	1916)		1927	6.620	1938	8.452
1906	23.794	1917) Harpyüzün-		1928	11.145	1939	9.978
1907	25.352	1918) den istihsal		1929	7.603	1940	9.012
1908	24.476	1919) yoktur.		1930	3.267	1941	850
1909	25.399	1920)		1931	3.488	1942	10.319
1910	27.657	1921	690	1932	6.323	1943	2.712
1911	29.430	1922	1.848	1933	7.017	1944	100
1912	37.448	1923	6.896	1934	7.794		

Yalnız şurasını kaydetmeden geçmiyelim ki, ileride ucuz elektrik enerjisi istihsalı mümkün olduğu takdirde milyonlarca tona balığ olan zımparalarımızdan alüminyum istihsalı gerçekleşecektir.

Tuzlar:

Yeraltı zuhurlarından sayılabilecek tuz, potas, sülfat de sodyum bakımından memleketimiz oldukça zengin ve dahilî ihtiyacımız karşılandıktan başka tuz ihracatı yapabilecek durumdadır. İstihsal olunan tuzun takriben % 60 denizlerden, % 15-i göllerden ve aşağı yukarı % 35-i kaya ve kaynak tuzlarından elde edilmektedir. Van, Tuz gölü, Tersishan, Bölük Köpek, Kulu, Burdur ve Acıtuz (Afyon) gölleri ile Sivas'ın Tuzhisar gölü ve Çorumla Kırşehir tuzlaları milyonlarca ton yemek tuzu ihtiyatına mâliktir.

Osmanlı İmparatorluğu 1862 yılında tuz

kaynaklarımızı haricî borçlara karşılık olarak kullanmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra yurdumuzdan ayrılan Halep, Bağdad, Bingazi, Berut, Selanik ve Yemendeki tuzlalardan senevi 100.000 tondan fazla tuz istihsal edilmiş ve önemli miktarda da Hindistana gönderilmiştir. Tuz menbalarının bolluğu sayesinde 1908 yılında 300.414 ton tutan tuz istihsalı 1910 yılında 405.206 tona çıkmıştır. Cumhuriyet devrinde tek el idaresine alınan tuz istihsaline başlıca İzmir, Erzurum, Sirt, Konya, İskilip ve Sivas dolaylarında devam edilmiş ve 1925 de 94.261 ton tutan tuz istihsalı son yıllar içinde 250-260 bin tona yükselmiştir. Buna muvazi olarak Tekel idaresinin yemek tuzu dahilî satışları da muntazam artarak 1934-1943 yılları içinde 126.348 tondan 212.388 tona balığ olmuştur. Tekel İdaresinin son 11 yıllık tuz satışlarını gösterir cetvel aşağıdadır:

Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1934	126.348	1937	164.124	1940	181.244	1943	212.388
1935	150.984	1938	169.992	1941	202.872	1944	200.136
1936	156.240	1939	177.984	1942	206.352		

SANAYİDE KULLANILAN TAŞ VE TOPRAKLAR

Bu nevi yeraltı zuhurlarına kil, kaolin, marn, mermer, değirmen taşı, kireç ve okr gibi tabii maddeler ile inşaatta kullanılan andezit dahildir.

Safî kil:

Saponit adı verilen ve yurdumuzun muhtelif bölgesinde raslanan safî killer evsaf itibariyle gayet yüksek ve beyaz olduklarından porselen endüstrisinde büyük bir rağbet kazanmışlardır. 1942 yılında İsviçre'de tahlil ve tetkik edilen numunelerde, % 34,90 AL₂O₃ ve % 39,05 si-

lis asidi bulunduğu anlaşılmıştır. Yün kumaş fabrikalarında yündeki tabii yağların giderilmesi için de elverişli olan safî kil, bilhassa çömlek, keramit, çanak, sürahi ve muhtelif porselen eşya imalinde kullanılır.

Başlıca sınaî kil zuhurları Eskişehir ve Kütahya illerindedir. Bu çeşit zuhurlarımızdan yurdumuzda istifade maksadiyle Kütahya'da Sümer Bank tarafından bir porselen fabrikası tesis edilmiştir. Bununla beraber memleketimiz büyük miktarda porselen kili ihraç edebilecek durumdadır. İsviçre ile yapılan bir ticarî anlaşmaya göre bu memlekete her sene safî kil gönderilmektedir.

Saltanat devrinde sanayi tas ve topraklarının istihsalı ihmal edilmiş olduğundan, yalnız safî kil istihsaline dair istatistikî malûmat mevcuttur. 1902-1908 yılları arasında senevi 5.000-8.800 ton safî kil istihsal ve ihracatı yapılmıştır.

1902 yılında 8.818 tonu bulan safî kil istihsalı Birinci Dünya Harbi arifesinde 5-666 ve 1918 yılında 5.083 tona inmiştir-

İstiklâl Savaşı yıllarında duralamış olan, safî kil istihsalı 1923 yılında 745 tondan 1932 yılında 8.468 tona yükselmiş ve müteakip yıllarda 5.000 ilâ 8.600 ton arasında bir değişiklik göstermiştir.

Mukayese edilmek üzere Saltanat ve Cumhuriyet devirlerinin 17 şer yıllık safî kil istihsalini gösterir aşağıdaki cetvel tanzim edilmiştir:

S A L T A N A T				C U M H U R İ Y E T			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1902	8.818	1911	8.134	1927	7.296	1936	5.797
1903	6.751	1912	7.005	1928	5.912	1937	8.583
1904	7.958	1913	6.409	1929	5.881	1938	5.845
1905	7.909	1914	5.666	1930	7.710	1939	7.221
1906	7.391	1915	6.928	1931	6.014	1940	6.896
1907	7.819	1916	7.589	1932	8.468	1941	8.212
1908	5.965	1917	7.178	1933	4.925	1942	7.747
1909	7.696	1918	5.083	1934	6.358	1943	7.500(*)
1910	6.193			1935	5.956		

Mermer:

Ege ve Marmara sahillerinde bol miktarda raslanan mermer zuhurlarından Saltanat devrinde yalnız saray ve konakların inşasında faydalanılmışken. Cumhuriyet devrinde 1935 sonundan itibaren levha ve moloz mermer istihsaline sistematik bir şekilde girişilmiştir. 1936-1938 yıllarında Balıkesir - Erdek, Eskişehir'in merkez ve Bileciğin Bozöyük ilçelerinde olmak üzere 7 mermer ocağında istihsale devam edilmiş ve her sene aşağı yukarı 2.850-3.000 m³ levha ve 3-4 bin ton moloz mermer istihsal edilmiştir; müteakip senelerde levha istihsalinin yılda 380-400 m⁸-a inmesine mukabil moloz mermer istihsalı 7-8 bin tona yükselmiştir. Harbin sona ermesi imar ve inşaat işlerinin yenden hızlanmasıyla yurdumuzda mermer istihsalı de gelişecektir.

(*) Tahminidir.

Değirmen taşı:

Yurdumuzun muhtelif bölgelerinde raslanan değirmen taşı zuhurlarından faydalanmak ve dahilî ihtiyacımızı karşılamak üzere Cumhuriyet devrinde bu çeşit sınaî taşların istihsaline 1928 yılında girişilmiş ve aynı yıl içinde 5.929 tek değirmen taşı iç pazarlara sevk edilmiştir. 1929-1944 yılları arasında değirmen taşı yıllık istihsal ve sevkiyatı 1.400 ilâ 5.000 adet veya 700-2.500 çift seviyesini muhafaza etmiştir. Böylece Cumhuriyetin 1928-1944 yılları arasında iç pazarlara aşağı yukarı 60.000 tek veya 30.000 çift değirmen taşı satılmıştır.

Çimento:

İşletilmekte olan müteaddit kireç ocaklarından başka yüksek evsftaki marn ve kalkerlerimizden faydalanmak suretiyle memlekette çimento endüstrisi meydana getirilmiştir.

Cumhuriyet devrine kadar çimento ihtiyacının büyük bir kısmı ithalât yolu ile temin edildiği halde, 1928-1931 yıllarında birkaç yeni çimento fabrikası kurulduktan sonra, memleketin alelade ve çabuk sertleşen süpersiman cinslerine olan ihtiyacı karşılanmış ve Suriye gibi doğu komşu ülkelere çimento ihracatına da başlanmıştır. 1937 - 1938 senelerindenberi yalnız magnezium ve alüminyumla hususî nevi çimento ithal edilmektedir. Memleketin imar ve inşaa işlerine büyük bir önem veren Cumhuriyet Hükümeti, çimento endüstrisinin genişletilmesi için ikinci Dünya Harbi yıllarında da birçok güçlüklerle karşı koyarak Sümerbank eliyle biri Sivasta ve diğeri Ankara'da olmak üzere iki yeni çimento fabrikası kurmuş ve bu suretle memleketin daima artan ihtiyacını tamamen millî imalâtla karşılamak için gereken tedbirleri almıştır. Haliha-zırda Sümer Bank tarafından Zeytinburnu, Sivas ve Ankara'da işletilmekte olan üç fabrikanın yıllık istihsalı yurdumuzda yapılan çimento istihsalinin % 67.3 ü nisbetini, satışları da 190-200 bin tonu bulmaktadır. Özel sermaye ile çalışan

Kartal Çimento Fabrikasının senevi satışlardaki hissesi aşağı yukarı % 31 ile 32 arasındadır ve 1944 yılında 92.480 ton çimento iç pazarlara sevketmiştir.

İkinci Dünya Harbi yıllarında tahdide tabi tutulan çimento satışları 1945 yılı ortalarından itibaren serbest bırakılmıştır, çünkü istihsalimiz yurdumuzun çimento ihtiyacını tamamiyle karşılayacak bir duruma erişmiştir. Aynı zamanda çimento fiyatları 1944 ile 1945 yılları içinde ortalama % 30 nispetinde tenzilât görmüşler.

1925-1944 yılları arasında çimento fabrikalarından yapılan sevkiyatı senelere göre gösterir cetvel aşağıdadır:

Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1925	6.847	1930	81.970	1935	131.175	1940	267.054
1926	20.940	1931	108.309	1936	179.325	1941	2/2.919
1927	40.973	1932	108.163	1937	214.794	1942	210.853
1928	38.840	1933	117.995	1938	267.568	1943	151.471
1929	65.070	1934	168.500	1939	274.742	1944	285.348

Bu cetvelden de görüleceği veçhile, 1944 yılında yurdumuzun çimento istihsalı 1925 yılı istihsalinin takriben 42 misline yükselmiş ve bu istihsal yekûnu son 20 yıl içinde 3 milyon tonu bulmuştur.

Maden suları:

Memleketimiz maden suları, ılıcalar ve şifalı sular bakımından gayet zengindir. Saltanat devrinde bazı hastalıklara karşı

deva olduğu rivayet olunan bu suların bazılarından bu hastalıklara tutulduklarını zanneden yerli halk tarafından, gelişigüzel faydalanılmak istenilmiştir.

Genel sağlık durumuna en büyük önemi veren Cumhuriyet idaresi 10.6.1926 tarih ve 927 sayılı kanunla sıcak ve soğuk maden sularının işletilmesi, kaplıcaların tesisi işlerini umumî menfaatlere uygun şekilde tanzim etmiş ve 28.12.1933 tarih ve 2376 sayılı kanunla da su numunelerinin kimyevî ve bakteriolojik tahlilleriyle Ekonomi ve Sağlık Bakanlıklarını ödevlendirmiştir.

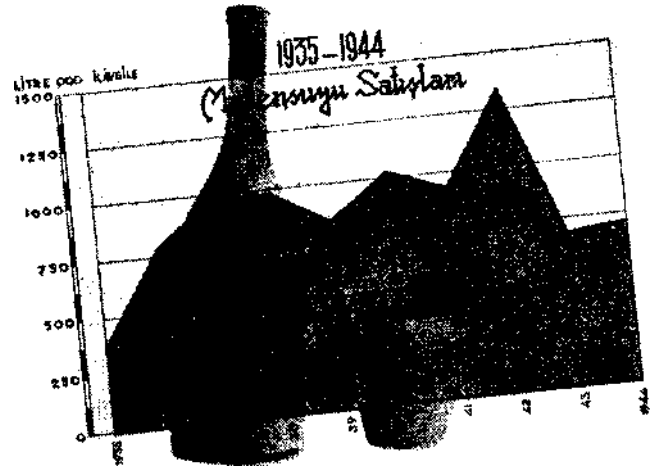
Bundan başka kimyevî ve bakteriolojik tahliller için numunelerin ne suretle alınacağına dair talimatname neşredilerek, her kaplıca veya içme suyu işleten özel ve tüzel kişilerin, suları muayene ettirmek mecburiyeti ihdas olunmuştur. Şişelere doldurularak satışa çıkarılan sular için hariçten getirilen şişeler gümrük resmi ile muamele vergisinden muaf tutuldukları gibi, Devlet Demiryolları ile gönderilen maden suları için carî nakliye tarifeleri üzerinden yüzde elli tenzilat yapılması kararlaştırılmıştır.

Maden sularından istifade işinde her bakımdan kolaylıklar gösteren Cumhuriyet Hükümeti şifalı suların maksada uygun şekilde kullanılmasını ve bunlardan geniş halk kütlesinin faydalanmasını sağlamak için gereken bütün tedbirleri almış ve almakta berdevamdır.

Yurdumuzda maden sularına ve şifalı sulara karşı ilgi, halkın refah ve medenî seviyesinin yükselmesine muvazi olarak gittikçe artmaktadır. Büyükçe şehirler civarın -

daki maden suları, ılıca ve kaplıcalar her yıl binlerce vatandaş tarafından ziyaret edildiği gibi, bazı maden suları büyük şişeler (damacanalara) la satışa arz edilmektedir. Senevi maden suyu istihlâkimiz hakkında toplu bir malûmat edinmek güçtür. Elimizde mevcut bilgi Kızılay müessesesi tarafından işletilen Afyonkarahisar maden suyu ile Bursa - Gündert mevkiindeki Uludağ ve Trabzon-Kisarna maden suları satışlarına aittir. Bu üç kaynaktan çıkan maden suyunun bütün memlekete tevziini temin maksadiyle 1928 yılından itibaren bilhassa Afyonkarahisar suyu 1, 1/2 ve 3/10 litrelik şişelere doldurularak satışa çıkarılmaktadır. 1928 yılında 142.893 litreyi bulan maden suyu satışları, on sene sonra 980.675 litreye ve 1942 yılında 1.347.977 litreye bağlı olmuştur. İkinci Dünya Harbi yıllarında (pahalılık karşısında) maden suyu satışları azalarak 1943 yılında 687.000 litreye inmiştir. 1944 yılı satışları yeni bir gelişme ile 714.370 litreye çıkmıştır. Bu satışların aşağı yukarı % 80-85 ini Afyonkarahisar suyudur.

1928-1944 yıllarına isabet eden maden suyu satışları şöyledir:

Yıl	Litre	Yıl	Litre	Yıl	Litre	Yıl	Litre
1928	142.893	1952	100.209	1936	792.423	1940	1.027.333
1929	235.567	1933	104.332	1937	280.042	1941	937.786
1930	272.996	1934	124.727	1938	980.675	1942	1.347.977
1931	284.264	1935	338.796	1939	837.300	1943	686.965
						1944	714.370

Ilıca, kaplıca, içmeler ve diğer şifalı maden sularımızın umumî bir envanterini yapmak ve ilmî esaslara göre incelemek amacıyla M. T. A. Enstitüsü tarafından yurdumuzun bütün bucaklarında anketler yapılmaktadır. Derli toplu bir bilgi edilmesini müteakip maden sularımız üzerinde esaslı ve sistematik bir araştırma yapılacaktır.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk ve Saltanatın son yirmi iki yıllık devrelerindeki madencilüğimizin durumu ve yeraltı servetlerimizin istihalleri karşılaştırılırsa aşağıdaki sonuçlara varılır.

1 — Toprakaltı servetlerimize karşı Saltanatın kayıtsızlığı yerine, Cumhuriyet devrinde programlı, azimli ve sistematik bir faaliyet kaim olmuştur. Ecnebî sermayedarların kârı yerine millî menfaat ve yurdun ekonomik kalkınması için madenlerden istifade gayesi takibedilmiştir.

2 — Cumhuriyet hükümetinin ele almış olduğu madencilik branşlarından taşkömür, linyit, demir, krom ve bakır gibi başlıca yeraltı servetlerimizin istihsalı her yıl bir evveline nazaran artarak Saltanat devrini kemmiyet ve keyfiyet bakımından oldukça geride bırakmıştır.

3 — Hususî teşebbüse terkedilmiş bu-

lunan ikinci derecedeki maden zuhurlarının işletilmesi ve yıllık azamî istihalleri: borasit, zımpara, lületaşı gibi talî zuhurların istihsal miktarları bazı sebeplerden ötürü azalmış olmakla beraber, galen, çinko, antimuan gibi maden cevherlerinde Saltanat devrine nazaran artışlar kaydedilmiştir.

4 — Saltanat devrinde kaydedilen altın ile gümüş istihsalı Cumhuriyet devrinde henüz bir proje halindedir. Buna mukabil Cumhuriyet idaresi memleketimize yerli ham maddeye istinadeden muazzam Mr demir ve çelik sanayiiyle çimento endüstrisini kurmuş; mermer ve değirmen taşı branşlarını ihya etmiştir. Saltanatın son 22 yılı içinde ihmal edilen amyant ve mağnezit zuhurları yeni baştan işletilmeğe başlanmıştır.

5 — Vatandaşların sağlığı ve şifalı maden sularıyla yakından alâkadar olan Cumhuriyet idaresi ılıca, kaplıca ve içmeler işini lâyük olduğu önemle ele almış ve radioaktif suların şişelere doldurularak bütün memlekete dağıtılmasını teşvik etmiştir.

Saltanatın son ve Cumhuriyetin ilk 22 yılı içinde yeraltı servetlerimizin en yüksek senevi istihsal miktarlarını ve Saltanat devrine nazaran artış veya azalışını gösterir aşağıdaki cetvel umumî şekilde mukayeseyi kolaylaştırır.

Maden cinsi	SALTANATTA		CUMHURİYETTE		Artış (+) veya azalış (-) Ton
	Yıl	Ton	Yıl	Ton	
Taşkömür	1911	903.783	1944	2.390.520	+ 1.486.737
Linyit	1917	23M31	1944	750.148	+ 519.017
Demir cev.	1910	169.186	1939	231.316	+ 62.130
Krom cev.	1901	40.972	1938	213.831	+ 172.859
Bakır	1902	1.502	194	11.050	+ 9.548
Galen	1903	2.684	1930	15.508	+ 12.824
Çinkolu kurşun	1911	1.220	1939	9.377	+ 8.157
Çinko cev.	1906	34.993	1938	18.243	- 16.750
Antimuan"	1913	1.826	1938	2.104	+ 278
Manganez "	1904	38.382	1927	11.398	- 26.984
Kükürt	1916	7.095	1938	3.995	- 3.100
Lületaşı	1909	307,8	1924	72,2	- 235,6
Borasit	1913	21.535	1927	17.881	- 3.654
Zımpara	1913	42.487	1936	12.983	- 29.504
Mağnezit	—	0	1936	2.247	—
Arsenik	1919	162	1930	56	- 106
Amyant	—	0	1938	668	+ 668
Altın	1903	13,15	—	—	—
Gümüş	1903	1.446,6	—	—	—
Cıva	1908	142	1936	28,5	- 113,5
Mermer	—	0	1936	8.237	—
Safı kil	1902	8.818	1937	8.563	- 255
Çimento	—	—	1944	285,348	—
Maden suyu (litre)	—	—	1942	1.347.977	—
Değirmentaşı (tek)	—	0	1928	5.929	—

Not:

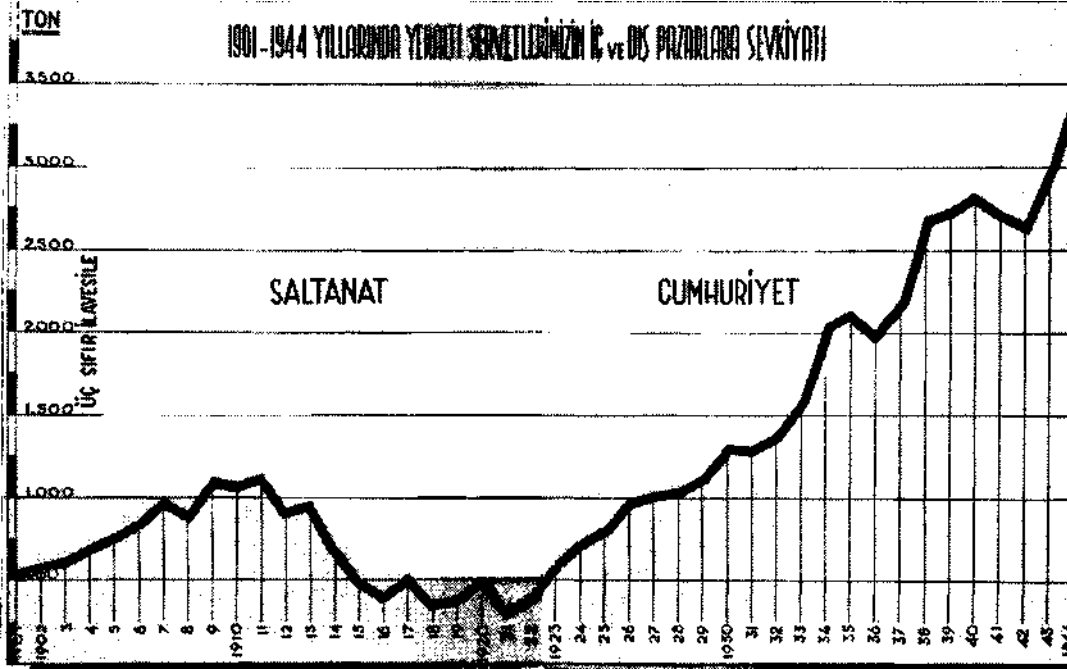
1944 yılındaki taşkömür miktarı ayıklanmış ve yıkanmış kömür miktarıdır. 1910 yılı demir cevheri istihsaline demirli pirit dahildir. Lületaşı 40 kg. lık sandıklarla sevk edilmiştir. 307,8 ton = 7.697 sandığa ve 72,2 ton 1.779 sandığa tekabüledir. 1936 da cıva imraratı 815 şişedir.

Saltanat ve Cumhuriyet devirlerinin 22 yıl içindeki en yüksek istihsal miktarlarını karşılaştıran cetvelden de görüleceği gibi, çinko, kükürt, manganez, borasit, cıva, safı kil gibi yeraltı servetlerimizde istihsal artışlarını altın ve gümüş zuhurlarımızın da işletilmeye başlanmasını beklemek yerinde olur." Ayrıca dünya pazarlarında revacı azalmış olan lületaşı ve kehribar gibi toprakaltı servetlerimizden

faydalanmayı mümkün kılan tezyin ve ince sanat branşlarımızın ihyası ümededilebilir.

Yazımıza son verirken, 1901-1944 yılları 22 şer yıllık iki devrenin ayrı ayrı senelerinin genel istihsalini, daha doğrusu maden işletmeleriyle kömür ocaklarından iç ve dış pazarlara gönderilmiş bulunan yeraltı mahsullerinin ton hesabıyla artış ve inişleri hakkında aşağıdaki cetvel umumî bir bilgi ve mukayese imkânını sağlar (grafiğe bakınız).

Yıllık maden sevkiyatı miktarlarına tuz, değirmentaşı, andezit ve diğer taşlarla kireç ocaklarının istihsalleri dahil edilmemiştir. Keza M. T. A. Enstitüsü tarafından hafir, yanma ve arama ameliyeleri

SALTANAT				CUMHURİYET			
Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1901	558.043	1912	934.233	1923	612.582	1934	2.049.935
1902	598.581	1913	973.425	1924	740.490	1935	2.137.391
1903	635.657	1914	717.416	1925	819.773	1936	2.011.364
1904	71.125	1915	509.830	1926	906.161	1937	2.191.907
1905	775.620	1916	423.922	1927	1.025.142	1938	2.686.999
1906	858.771	1917	542.020	1928	1.055.079	1939	2.746.791
1907	990.925	1918	375.542	1929	1.132.366	1940	2.804.294
1908	910.482	1919	403.222	1930	1.317.888	1941	2.732.293
1909	1.118.274	1920	532.120	1931	1.305.535	1942	2.665.809
1910	1.086.854	1921	333.978	1932	1.385.553	1943	2.992.399
1911	1.140.478	1922	414.423	1933	1.590.811	1944	3.469.044

esnasında çıkarılmış bulunan maden cevherleri de hesaba katılmamıştır.

Yukarıki cetvelde görüleceği veçhile, Saltanatın 1901-1911 yıllarında hemen muntazam bir şekilde artmış olan senevi maden sevkiyatı 1912-1922 yıllarında oldukça bir değişiklik göstererek, Birinci Dünya Harbiyle Kurtuluş Savaşı yıllarında asgarî miktarına, inmiştir. Buna muka-

bil Cumhuriyet devrinde, ikinci dünya harbi yılları müstesna, madencilüğümüz sistematik bir gelişme göstermiş ve 1944 yılı topyekûn maden istihsali 1923 yılı istihsalinin 5,66 misline yükselmiştir.

Görülüyor ki, Cumhuriyet, her sahada olduğu gibi madencilikte de memleketimize program, inkişaf ve bereket getirmiş bulunmaktadır.